

EMİR MUIZZÎ-Yİ NİŞÂBÛRÎ'NİN DÎVÂN'INDA BÜYÜK SELÇUKLULAR DEVRİ DEVLET VE TOPLUM HAYATINA İLİŞKİN BAZI TESPİTLER*

Naser SEDGHI** - Sinan TARİFCİ***

Öz

Emîr Muizzî-yi Nîşâbûrî olarak maruf Ebû Abdullah Muhammed b. Abdü'l-Melik, Büyük Selçuklu Devleti'nde Sultan Melikşah, Sultan Berkyaruk, Sultan Muhammed Tapar ve Sultan Sencer devirlerini idrak ettiği gibi, bunlardan birincisinin ve sonuncusunun saray şairi olarak Selçuklu sarayında bulunmuştur. Dahası o, Büyük Selçukluların mezkûr iki büyük sultanının sarayında emîrû'ş-şuarâlık mevkiini elde etmiştir. Emîr Muizzî, *Dîvân*'ındaki şiirlerinde devrinin siyasî, kültürel ve içtimâî durumu, gelişmeleri ve hadiseleriyle bağlantılı muhtelif konu ve meselelere değinmiştir. Emîr Muizzî'nin *Dîvân*'ından Büyük Selçuklular devri devlet ve toplum hayatına ilişkin şu hususlarda mühim ve kıymetli tarihî bilgiler edinmek mümkündür: Türklerin ve Selçukluların menşei ve nitelikleri; Büyük Selçuklu Devleti'nin topraklarının genişliği, sınırları, coğrafi ve etnik durumu; Selçuklu sultanlarının üstün hükümdarlık mevkii ve sultanlık makamı nezdinde din ve devlet ilgisi; Selçuklu saray yaşamında revaçta bulunan âdet ve uygulamalar. Bu çalışmada, Emîr Muizzî-yi Nîşâbûrî'nin *Dîvân*'ında Büyük Selçuklular devri devlet ve toplum hayatına dair tespitler değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: *Büyük Selçuklular, Emîr Muizzî-yi Nîşâbûrî, Dîvân, Sultan Melikşah, Sultan Sencer*

* Bu çalışma, TÜBİTAK 2221-Konuk veya Akademik İzinli (Sabbatical) Bilim İnsanı Destekleme Programı dâhilinde desteklenen araştırma projesi kapsamında vücuda getirilmiştir.

** Prof., University of Tabriz, Faculty of Law and Social Sciences, Department of History, Iran.
E-mail: sedghi_nasser@yahoo.com ORCID: 0000-0002-2004-6159

*** Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Giresun. E-posta: sinantar@hotmail.com ORCID: 0000-0002-9218-6193
(Makale Gönderim Tarihi: 08.10.2023 - Makale Kabul Tarihi: 12.12.2023)

Abstract

Some Findings on the State and Social Life in the Great Seljūk Period in the *Dīwān* of Amīr Mo‘ezzi Nishābūrī

Abū ‘Abd Allāh Muḥammad b. ‘Abd al-Malik, known as Amīr Mo‘ezzi Nishābūrī, lived through the reigns of Sulṭān Malik-Shāh, Sulṭān Barkyārūq, Sulṭān Muḥammad Tapar and Sulṭān Sandjar in the Great Seljūk State, and he was present at the Seljūk court as the court poet of the first and last of them. In his poems in his *Dīwān*, Amīr Mo‘ezzi touched upon various topics and issues related to the political, cultural and social situation, developments and events of his time. It is possible to obtain important and valuable historical information on the following subjects about the state and social life of the Great Seljūks period in Amīr Mo‘ezzi’s *Dīwān*: The origin and characteristics of the Turks and the Seljuks; the extent of the territory of the Great Seljuk State, its borders, geographical and ethnic situation; the supreme authority of the Seljūk sulṭāns and the relationship between religion and state; popular customs and practices in Seljūk court life. In this study, the findings about the state and social life of the Great Seljūks period in the *Dīwān* of Amīr Mo‘ezzi Nishābūrī are going to be examined.

Keywords: *Great Seljūks, Amīr Mo‘ezzi Nishābūrī, Dīwān, Sulṭān Malik-Shāh, Sulṭān Sandjar*

Giriş: Emīr Muizzî’nin Hayatı ve Zamanı

Büyük Selçuklular devri şairlerinin en meşhurlarından birisi olan, *Dīvān*¹ sahibi şair Emīr Muizzî, kaynakların ekseriyetine nazaran, 1048/1049 yılı civarında Nişābūr’da dünyaya gelmiştir². Hârezmşahlar döneminin tezkire yazarı, *Lübâbü’l-Elbâb*’ın müellifi el-Avfî, Emīr Muizzî’yi “Emīrū’ş-Şuarâ Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdü’l-Melik el-Muizzî en-Nişābūrî” ad, lakap ve nisbesiyle anmıştır. Ayrıca o, Emīr Muizzî’nin hâl tercümesi ve şiirlerine dair izahat vermiştir. el-Avfî, Emīr Muizzî hakkında şunları söylemektedir: “Kutlu sultan Muizzü’ d-dünyâ ve’ d-dîn’in devleti imkân sağladı. Böyle yüksek bir mevki hiçbir şaire nasip olmamıştı. Üç şairin, üç devlette ikbal sahibi olup kabul gördüğü ve hiç kimsenin bu mertebeye erişemediği söylenir. Bunlardan birisi Sāmânîler devrinde Rûdekî, birisi Mahmûdîler devrinde Unsurî, diğeri de Sultan Melikşah’ın devletinde Muizzî³.” Selçuklular bu dönemde tarihe ve tarih yazıcılığına nispeten ilgisiz kalmakla birlikte⁴, şiire ve şairlere özel bir önem vermişlerdir. Nitekim Büyük Selçuklu sultanları hususî vakanüvislerin varlığına ehemmiyet göstermemişlerse de mahir şairlere sahip olmuşlardır. *Çehâr Makâle*’nin müellifi ve şair Nizâmî-yi Arûzî-yi Semerkandî, “Selçukluların hepsi şiiri severdi.” demektedir⁵. Selçuklu sultanları, saraylarında daima şairler bulundurmışlardır. Bunların başta gelenlerinden birisi de Emīr Muizzî ve babası Burhânî’dir. Zevk sahibi usta birer şair olan baba ve oğul, Sultan Alp

¹ Emīr Muizzî-yi Nişābūrî’nin *Dīvān*’ı pek çok farklı araştırmacı tarafından yayımlanmıştır. Mesela bkz. Emīr Muizzî 1318/1939; Emīr Muizzî 1362/1983; Emīr Muizzî, 1385/2006; Emīr Muizzî, 1389/2010. Bu çalışmada, esas olarak Abbās İkbâl Âştîyânî’nin neşrinin Abdü’l-Kerîm Cerbezedâr tarafından yapılmış baskısı kullanılmıştır (Emīr Muizzî, 1389/2010). Bunun yanında yer yer diğer neşirlerden de istifade edilmiştir.

² Berthels 1979, s. 98.

³ el-Avfî, s. 69.

⁴ Selçuklular döneminde tarih yazıcılığı ve Selçukluların saray, yani resmî tarih yazıcılığına neden ilgisiz kaldıkları hususunda bkz. Sedghi, 1393/2014. Ayrıca bkz. Peacock 2014; Cahen 1962.

⁵ Nizâmî-yi Arûzî 1329/1950, s. 68.

Emîr Muizzî-yi Nişâbüri'nin Dîvân'ında Büyük Selçuklular Devri Devlet ve Toplum Hayatına İlişkin Bazı Tespitler

Arslan ve Sultan Melikşah gibi yine baba ve oğlun sarayında bulunmuşlardır. Emîr Muizzî hakkında muasır kaynaklardan bir dereceye kadar malumat elde etmek mümkündür. Emîr Muizzî'nin hayatı ve zamanı hakkında bilgi veren en eski kaynak, Nizâmî-yi Arûzî-yi Semerkandî tarafından kaleme alınan *Çehâr Makâle* adlı risaledir. Nizâmî-yi Arûzî'nin Emîr Muizzî'ye dair bilgileri, 1117 yılının bahar günlerinden birinde, “İslâm padişahı Sencer b. Melikşah”ın meliklik döneminin sonlarında, Horasan bölgesinde yer alan Tûs çölünde onunla buluşması hususundaki anlatımı vesilesiyle nakletmiştir. Vaktiyle şöhret ve gelir arayışında bir yazar ve şair olan Nizâmî-yi Arûzî, Melik Sencer'in ordusunun Tûs çölündeki yürüyüşünü duymuş ve sultana vasıl olabilmek için Herat'tan yola çıkmıştır. O, Sultan Sencer'in iltifatına nail olabilmek ümidiyle Emîr Muizzî'ye bir kaside takdim etmiş ve onun vasıtasıyla şiirinden sultanın haberdar edilmesini ummuştur. Usta bir şair olarak Emîr Muizzî de Nizâmî-yi Arûzî'yi birkaç yönden ölçmüş ve şiirleri üzerinde birtakım tashihler yapmıştır. Nizâmî-yi Arûzî, Emîr Muizzî'nin huzurunda yoksulluğundan, zamanın zorluklarından ve artan hayat pahalılığından yakınmıştır. Bunun üzerine Emîr Muizzî de Semerkandlı yazar ve şairi teselli edip cesaret vermek maksadıyla kendi hayatı boyunca karşılaştığı zorluklardan bahsetmiştir. İşte, Nizâmî-yi Arûzî-yi Semerkandî, bu dostane meclisteki anısını, *Çehâr Makâle* adlı eserinin şairlik ve şiir sanatına dair ikinci faslında, mutad olduğu üzere, “hikâye” başlığıyla nakletmiştir. Böylece, bizzat Emîr Muizzî'nin ağzından, onun hayatı ve faaliyetleri hakkında bilgiler elde edebilmek mümkün olmaktadır.

Emîr Muizzî'nin anlatımına göre, babasının adı ve unvanı “Emîrû'ş-Şuarâ Burhânî” idi. O, başlangıçta Sultan Alp Arslan'ın saray şairliğini yapmış, daha sonra ise Sultan Melikşah'ın sarayının emîrû'ş-şuarâsı olmuştur. Abdü'l-Melik Burhânî, Sultan Melikşah'ın saltanatının başlarında, 1073/1074 yılları civarında, Kazvin'de “fena âleminden beka âlemine” göç etmiştir. O, vefatı arifesinde, geleceğin Emîr Muizzî'si olacak genç oğlu Muhammed'i, şu iyi bilinen beytini söyleyerek, Sultan Melikşah'a emanet etmiştir.

او را بخدا و بخداوند سپردم

من رفتم و فرزند من آمد خلف صدق

*Ben gittim ve oğlum benim sadık halefim oldu,
Onu Allah'a ve hükümdara emanet ettim.*

Bu olaydan sonra, Emîr Muizzî'nin dilinden söylemek gerekirse, “*Babama ait nakdî ve aynı ödenekler bana intikal etti ve Melikşah'ın şairi oldum.*” Emîr Muizzî, babasının konumu ve vasiyeti sayesinde böyle bir mevki elde etmiş olmasına rağmen, pratikte bu mevkiin kendisine maddî veya manevî hiçbir getirisi olmamıştır: “*Bir yıl boyunca hükümdarın hizmetinde bulundum. Ama onu bir keresinde uzaktan görmek haricinde hiç göremedim. Bana tahsis edilen nakdî ve aynı ödenekten bir dinar dahi alamadım. Masraflarım arttı. Boynuma borçlar, başıma işler dolandı*”⁶. Emîr Muizzî, bu sıkıntı ve çaresizlikten kurtulmak için Vezir Nizâmü'l-Mülk'e müracaat ederek, onun himmetiyle sultan katında alaka ve yakınlık bulup geçimini sağlayabilmeyi ümit etmiştir. Ama Nizâmü'l-Mülk'ün ilgisizliği, Emîr Muizzî'nin sükutuhayale uğramasına sebep

⁶ Nizâmî-yi Arûzî 1329/1950, s. 65.

olmuştur. Nitekim “Büyük Hâce Nizâmü’l-Mülk -Allah ona rahmet etsin-, şiirde bir marifeti olmadığından, şiire inanmıyordu. İmamlarla ve mutasavvıflarla hiç ilgilenmiyordu⁷.” Sonunda Emîr Muizzî çareyi, Sultan Melikşah’ın sarayında ve dîvânında nüfuz ve makam sahibi başka bir şahsiyete başvurmakta buldu: “Sabahı Ramazan’ın başlangıcı olan bir gündü. Ramazan ve bayram için gerekli olan bir geçimliğim yoktu. Bu darlıkta, bir padişahzade, şiir dostu ve sultanın has nedimi olan Alâü’-d-Devle Emîr Ali Ferâmurz’un yanına gittim.” Alâü’-d-Devle Ferâmurz, Selçukluların ilk tabilerinden, Irak-ı Acem’de hüküm süren Deylem asıllı bir hanedan olan Kâkûyî ümerasındandı. el-Beyhakî’nin bildirdiğine göre, Selçuklular Gaznelilere galebe çaldılar ve Dandanakan savaşının ardından, “Çadır kurdular; taht koydular; Tuğrul bu tahta oturdu. Bütün ileri gelenler geldiler ve onu Horasan emiri olarak selamladılar.” Yine aynı mecliste, “Kâkû oğlu Ferâmurz’u huzura getirdiler. Tuğrul, onun gönlünü aldı ve ona şöyle seslendi: ‘Zahmetler çektin, müsterih ol! İsfahân ve Rey sana verilecektir.’”⁸ Emîr Muizzî’nin Dîvân’ını neşreden İranlı tarihçi Abbâs İkbâl’e göre, Alâü’-d-Devle Emîr Ali Ferâmurz, Selçuklular nezdinde ifa ettiği hizmetlerden dolayı Çağrı Bey’in damadı olmuş ve bundan sonra Selçuklu sultanlarıyla yakın ilişkiler kurmuştur. Bu cümleden olarak, o, Sultan Melikşah’ın takdir ve ilgisine nail olmuştur⁹. Emîr Muizzî, yoksulluğundan dolayı içinde bulunduğu zor şartları ve geçim sıkıntısını Alâü’-d-Devle’ye anlatmış ve ondan yardım talep etmiştir: “Ona şöyle dedim: ‘Padişahın ömrü uzun olsun!.. Babam çok kıvrak, çevik ve azametli bir adamdı. Geçim kaynağı bu sanattı. Cihan padişahu Şehit Sultan Alp Arslan’ın ona itikadı vardı. Onun elinden gelen benim elimden gelmez... Bir yıldır hizmette bulunuyorum. Bin dinar borç aldım. Elimde hiçbir şey yok!’” Emîr Muizzî, borcu ve içine düştüğü ümitsizlik dolayısıyla, borcunu ödeyip sarayı terk ederek Nişâbü’r’a gidebilmek için maddî yardım istemiştir. Ancak Alâü’-d-Devle Emîr Ali Ferâmurz onu bu düşünceden caydırdı ve ona, Sultan Melikşah’ın dikkatini celbedebilmek için bir yol gösterdi. Nitekim Emîr Muizzî’ye, Ramazan Bayramının habercisi olan hilalin görülmesi merasimine iştirak etmesini ve burada Sultan Melikşah’ı methetmesini telkin etti. İlk önce, Emîr Ali Ferâmurz, borcunu ödeyebilmesi için Emîr Muizzî’ye yüz dinar verilmesini buyurmuştur. Ardından, Sultan Melikşah’ın da bizzat yer alacağı hilalin görülmesi merasiminde Emîr Muizzî’nin de hazır bulunması kararlaştırıldı. Nizâmî-yi Arûzî’nin Emîr Muizzî’den naklettiğine göre, gurup vaktinde, “Aya bakmaya başladılar. Hilali ilk sultan gördü ve çok mutlu oldu. Alâü’-d-Devle bana, ‘Burhânî’nin oğlu! Bu ay hakkında bir şey söyle!’ dedi. Ben derhâl şu iki beyti söyledim:

ای ماه چو ابروان یاری گویی یانی، چو کمان شهریار یاری گویی
 10“نعلى زده از زر عیاری گویی درگوش سپهر گوشواری گویی

*Ey ay! Sevgilinin kaşları gibisin,
 Yok! Padişahın yayı¹¹ gibisin.*

⁷ Nizâmî-yi Arûzî 1329/1950, s. 65-66.

⁸ el-Beyhakî 1393/2014, s. 724.

⁹ Emîr Muizzî 1318/1939, mukaddime (Abbâs İkbâl Âştîyânî), s. 3.

¹⁰ Nizâmî-yi Arûzî 1329/1950, s. 67.

¹¹ Nizâmî-yi Arûzî-yi Semerkandî’ye göre, bu merasimde Sultan Melikşah beraberinde bir yay bulunduruyordu. Emîr Muizzî de buna izafeten bu beyti söylemiştir.

*Emîr Muizzî-yi Nişâbüri'nin Dîvân'ında Büyük Selçuklular Devri Devlet ve Toplum
Hayatına İlişkin Bazı Tespitler*

*En saf altından vurulmuş bir nal gibisin,
Göğün kulağında bir küpe gibisin.*

Bu iki beyti irticalen söylemek, Emîr Muizzî'nin yükselişinin başlangıcı olmuştur. Yine Nizâmî-yi Arûzî'nin nakillerine göre, Sultan Melikşah şiiri duyup, Alâü'd-Devle Ferâmurz'un da takdirini görünce, Emîr Muizzî'ye hitaben şöyle demiştir: “*Ahırdan hangi atı istersen alabilirsin.*” Bundan sonra Nizâmî-yi Arûzî, Emîr Muizzî'nin dilinden şu ifadeleri kullanmıştır: “*Bir at getirip bana verdiler... Üç yüz Nişâbüri dinar kıymetindeydi... Sultan namaz kılmaya gitti. Ben hizmette idim. Ardından akşam yemeğine çıktı. Handa Emîr Ali şöyle dedi: 'Burhânî'nin oğlu! Cihan padişahının bu teşrihi hakkında bir şey söylemedin. Hemen iki beyit söyle!' Ayağa kalktım, saygı gösterisinden sonra derhâl şu iki beyti söyledim:*

از خاک مرا بر زبر ماه کشید چون آتش خاطر مرا شاه بدید
چون باد، یکی مرگب خاصم بخشید چون آب، یکی ترانه از من بشنید

*Şah benim ateş gibi şairlik kabiliyetimi görünce,
Beni topraktan ayın üzerine yükseltti.
Benden su misali iki beyit dinledi,
Bana rüzgâr gibi özel bir at bahşetti.*

Yine Nizâmî-yi Arûzî, Emîr Muizzî'nin dilinden şöyle devam etmektedir: “Bu iki beyti söyleyince, Alâü'd-Devle takdir etti ve onun takdiri sebebiyle Sultan Melikşah bana bin dinar bahşetti.” Ardından Alâü'd-Devle, şöyle demiştir: “*Nakdî ve aynı ödenekleri ona ulaşmamıştır. Bunların ödenebilmesi için yarın Hâce'nin [Nizâmü'l-Mülk] huzuruna varacağım.*” Bunun üzerine Sultan Melikşah ise “*Bu işi ancak sen yapabilirsin. Başkalarında bu cüret ve beceri yoktur. Ona benim lakabımla seslenin.*” buyurmuştur. Sultanın lakabı muizzü'd-dünyâ ve 'd-din (dünyayı ve dini değerli kılan) idi. Emîr Ali, sultanın buyruğu üzerine ona, “Hâce Muizzî!” diye hitap etmiştir. Sultan da ona, “*Emîr Muizzî!*” demiştir. Böylece Alâü'd-Devle Ferâmurz'un himmeti ve Sultan Melikşah'ın teveccühü ile Emîr Muizzî'nin bahtı açılmıştır. Öyle ki, bir isim ve geçim kaynağı elde etmiştir. Ertesi gün Emîr Muizzî'ye bin dinar nakit, bin iki yüz dinar bedelinde elbise ve bin men ağırlığında tahılı alabilmesi için bir berat verilmiştir. Bundan böyle Emîr Muizzî, Sultan Melikşah'ın sarayında üstün bir mevki elde etmiş ve sultanın meclislerinin müdavimi hâline gelmiştir. Sultan Melikşah'ın 1092 senesinde ölümünü müteakip veraset savaşlarının patlak vermesiyle Emîr Muizzî, bir müddet Herat, Nişâbüri ve İsfahân'da kalmıştır. Bu süre içerisinde Selçuklu hükümdarlarını, meliklerini ve emîrlerini methetmekle meşgul olmuştur. Herhâlde o, daha Sencer'in 1097'de Horasan melikliğine getirildiği yıllarda, onun hizmetine girmiştir. Nihayet Sencer sultan olunca, onun sarayında melikü's-şuarâlığa tayin edilerek, eski mevkiine yeniden kavuşmuştur¹². O, hayatının son dönemlerine kadar Sultan Sencer'in sarayında ve seferlerinde daima maiyetinde bulunmuştur.

¹² Emîr Muizzî'nin, Sultan Sencer'in sarayında melikü's-şuarâ olarak 400 şairden müteşekkil bir şairler zümresinin başına getirildiği rivayet edilmektedir (bkz. Berthels 1979, s. 560).

Kaynakların rivayeti ve bizzat kendisinin bazı şiirlerine göre¹³, Sencer'in maiyetinde bulunduğu dönemde talihsiz bir olay yaşamıştır. Şöyle ki, Sencer'in çadırından attığı bir ok kazaen Emîr Muizzî'nin göğsüne isabet ederek yaralanmasına sebep olmuştur¹⁴. El-Avfi, *Lübâbü'l-Elbâb*'da, yanlış olarak, Emîr Muizzî'nin aldığı bu isabetten sonra hayatını kaybettiğini beyan etmektedir¹⁵. Nitekim o, bazı şiirlerinde, bu ok darbesi neticesinde ölmediği için Allah'a şükretmektedir. Emîr Muizzî, bu hadisenin ardından bir süre daha ömür sürmüştür. Emîr Muizzî'nin, Sencer'in okunun göğsüne isabet etmesi vakasını anlatan şiirinin muhtevası, bu olayın Sencer'in devletin başına geçmesinden önce gerçekleştiğini göstermektedir. Nitekim Emîr Muizzî, bu şiirinde Sencer'den "melik" unvanıyla bahsetmiştir. Emîr Muizzî'nin maruz kaldığı bu talihsiz hadisenin, Sencer'in meliklik döneminin sonlarında, 1117 yılında ya da bu yıla çok yakın bir tarihte vuku bulduğu anlaşılmaktadır¹⁶. Emîr Muizzî, bu ok yarasının etkisiyle bir süre ıstırap içerisinde yaşamıştır. Ömrünün sonlarına doğru, yarannın verdiği eziyet dolayısıyla, Sencer'e müracaat edip, kendisine kâfi bir miktarda para verilerek, sarayda bulunma zahmeti çekmeksizin, payitaht Merv'deki evinde rahat bir hayat sürmeyi dilemiştir¹⁷:

من بنده بی گنه نشدم گشته رایگان	منت خدای را که بفرّ خدایگان
تیری که شه به قصد نینداخت از کمان	منت خدای را که به جانم نکرد قصد
ماندم در این جهان و نرفتم به آن جهان	منت خدای را که زبهر ثنای او
یک سال اگر ز درد تتم بود ناتوان	یک چند اگر ز درد دلم بود دردمند

*Allah'a şükür ki hükümdarım ferri sayesinde,
Ben günahsız bende, beyhude ölmedim.
Allah'a şükür ki canıma kastetmedi,
Şah yaydan oku kasten atmadı.
Allah'a şükür ki onu methetmek için,
Bu dünyada kaldım, öteki dünyaya gitmedim.
Gerçi bir süre gönül üzüntüsünden mustarıptım,
Bir yıl vücut sancısından dolayı güçsüzdüm.*

خداوند همه ایران و توران	ملک سنجر همایون ناصرالدین
جهان را یادگار است از سه سلطان	جهانداری که اندر نسل سلجوق
نشسته ساکن اندر مرو شهجان	کنم نو جان بفرّ دولت شاه
هوا خواه و دعا گوی و ثنا خوان	بقای دولت و ایام او را
که رنجورم هنوز از رنج پیکان	بدستوری به خانه رفت خواهم
بود درد مرا آن رسم درمان	اگر مرسومم افزایش خداوند

*Melik Sencer! Kutlu! Dinin yardımcısı!
Bütün İran'ın ve Turan'ın hükümdarı!
Bir hükümdar ki Selçuk neslinde,
Üç sultandan cihana yadigârdır.*

¹³ Emîr Muizzî, 1362/1983, s. 13.

¹⁴ el-Avfi, 1902, s. 70.

¹⁵ el-Avfi, 1902, s. 69.

¹⁶ Gökmen 2018, s. 17-31.

¹⁷ Emîr Muizzî 1318/1939, s. 573-575.

Emîr Muizzî-yi Nişâbüri'nin Dîvân'ında Büyük Selçuklular Devri Devlet ve Toplum Hayatına İlişkin Bazı Tespitler

*Hükümdarın bahtının ferriyle canı tazeledim,
Merv-i Şâhcân'da huzurlu yaşadım,
Devletin bekasını ve onun saltanat günlerini,
İstemekle, dua etmekle ve methetmekle.
Desturla evime gitmeyi istiyorum,
Öyle ki, ok yarasından ötürü hâlâ acı çekiyorum.
Eğer hükümdar maaşımı artırırsa,
Bu benim derdime derman olur.*

Emîr Muizzî'nin ölüm tarihi de doğum tarihi gibi kesin olarak bilinmemektedir. İranlı edebiyat tarihçisi Zebihullah Safâ, onun 1124-1127 yılları arasındaki bir tarihte Horasan'da öldüğünü belirtmektedir¹⁸.

Sultan Melikşah döneminde Selçuklu sarayına intisap eden Emîr Muizzî, Sultan Berkayaruk ve Sultan Muhammed Tapar dönemlerinin dâhili kaos ve nihayetinde yeniden toparlanma yıllarının ardından, son büyük Selçuklu sultanı Sencer dönemini de idrak etmiştir. Sultan Melikşah ve Sultan Sencer gibi iki azametli Selçuklu sultanının emîrî-şuarâsı olan Muizzî'nin, bir saray şairi olması dolayısıyla, *Dîvân*'ı daha ziyade kasidelerden müteşekkildir. Emîr Muizzî'nin *Dîvân*'ında kaside haricinde daha az sayıda olmak üzere gazel, rubâî, kıta, tercî-i bend, terkîb-i bend ve musammat nazım şeklindeki şiirler de yer almaktadır. Emîr Muizzî'nin şiirlerini konu yönünden kahir ekseriyetle methiye oluşturmaktadır. Emîr Muizzî'nin *Dîvân*'ı, mutat olduğu üzere, Allah'a hamdüsena ve Hz. Peygamber'e, onun ehl-i beytine ve ashabına salat ve selam haricinde, Selçuklu sultanları, melikleri, emîrleri, vezirleri vesairenin methiyeleri hakkında çok sayıda şiir ihtiva etmektedir. Emîr Muizzî, devlet ve toplum hayatını ilgilendiren çok çeşitli konu ve olaylar hakkında şiirler söylemiştir. Dolayısıyla Emîr Muizzî'nin *Dîvân*'ında yer alan şiirlerinden, Büyük Selçuklular devrine ait pek çok siyasî hadiseye, şahsiyet biyografilerine, tarihî, kültürel ve içtimaî konu ve meselelere ışık tutan orijinal bilgiler elde etmek mümkündür. Böylece, diğer pek çok kaynak grubunun sunmadığı ya da çok az sunduğu üzere, Büyük Selçuklu devri devlet ve toplum hayatına dair, önemine nispetle daha az istifade edildiği söylenebilecek olan edebî bir kaynak türünden elde edilen verilere istinaden, bazı tespit ve değerlendirmeler yapılabilmektedir¹⁹.

Emîr Muizzî'nin Şiirinde Selçuklular ve Türkler

Selçuklular devri edebiyatında gerek edebî ve tarihî metinlerde gerekse resmî vesikalarda Selçuklu sultanları adil ve dindar hükümdarlar olarak gösterilmiştir²⁰. Bu cümleden olarak, İranî münşiler, şairler ve edipler Selçuklu sultanlarını güzel ahlak sahibi olmada ve beğenilen tutum ve davranışlar sergilemede örnek ve model hükümdarlar olarak işaret etmişlerdir. Emîr Muizzî Sultan Melikşah, Sultan Sencer ve diğer Selçuklu sultanlarını İran hükümdarı olarak söz konusu eden pek çok şiir söylemesinin yanı sıra, Selçuklu meliklerini de İran hükümdarlarının mirasçıları olarak göstermiştir. Mesela o,

¹⁸ Zebihullâh-ı Safâ 1373/1994, s.512. Ayrıca bkz. Berthels 1979, s.560; Karaismailoğlu 2020, s.98.

¹⁹ Bir kaynak türü olarak edebî metinlerin önemi ve tarihî kıymeti hakkında mesela bkz. Köprülü 1943, s. 411 vd.; Menûcehr Murtazavî 1345/1962.

²⁰ bkz. Sedghi, 1393/2014.

Horasan hâkimi Selçuklu meliki Arslan Argun'un bir methiyesinde onu şöyle nitelendirmiştir²¹:

داور دارنده ایران و دارای عجم ارسلان ارغو پناه گوهر آلب ارسلان
İran'ın sahibi ve Acem'in sahibi hâkim!
Alp Arslan'ın soyundan gelen Arslan Argun!

Büyük Selçuklular devrinde İranî seçkinler, çeşitli vesilelerle Selçukluların şeceresini gösteren ifadelerde bulunmuşlardır. Onlar, Selçukluları, İranî efsanevî düşüncede var olan Turan padişahı Efrâsiyâb'ın neslinden gelen bir Türk soylu olarak işaret etmişlerdir. Selçuklular devrinde, böyle bir kayda ilk kez, Tuğrul Bey'in dîvân-ı inşâsında kâtiplik vazifesi gören Ebu'l-Alâ İbn Hassûl el-Hemedânî tarafından kaleme alınan *Tafzîlü'l-Etrâk alâ Sâiri'l-Ecnâd* adlı risalede rast gelinmektedir. Türk Selçuklular ile Deylemî Büveyhîlerin siyasî ve askerî rekabet ve mücadelesine şahit olan İbn Hassûl, mezkûr risalesinde, Türkleri ve Selçukluları, Turan padişahı Efrâsiyâb'ın neslinden olarak nitelendirmiştir²². İbn Hassûl'dan sonra, yaklaşık otuz yıl boyunca Sultan Alp Arslan'a ve Sultan Melikşah'a vezirlik yapan Nizâmü'l-Mülk de, *Siyâsetnâme*'sinin ilk faslında, Sultan Melikşah'ı, Efrâsiyâb soyundan bir hükümdar olarak göstermiştir²³. Emîr Muizzî'nin şiirlerinde de Selçukluların menşesine dair böyle bir yaklaşım yerini almıştır. Emîr Muizzî, Selçuklu sultanlarını ve meliklerini methettiği birçok şiirinde, Selçuklu hanedanını “Efrâsiyâb” ile ilişkilendirmiştir. Nitekim o, bir şiirinde, Sultan Melikşah'ı şöyle tasvir etmiştir²⁴:

شاهی که هست در شرف و اصل خویشتن افراسیاب صورت و آلب ارسلان گهر
Şeref ve asaletinde öyle bir şahıdır ki,
Efrâsiyâb suretinde ve Alp Arslan soyundan.

Selçuklulardan önce, Eski İran mitolojik telakkilerinin etkisi altındaki Karahanlılar²⁵, kendilerini Turan hükümdarı Efrâsiyâb'ın neslinden gelen Âl-i Efrâsiyâb olarak görmüşlerdir. Bunu bilen Emîr Muizzî, özelde Selçukluların, genelde Türklerin Efrâsiyâb soyuna mensup olmaları bakımından, Karahanlı hâkimiyetinden Selçuklu hâkimiyetine geçen Turan ülkesini, diğer bir deyişle Türkistan'ı, Sultan Melikşah'a “miras kalan ülke (mulk-ı mevrûs)” olarak tanımlamıştır. Böylece Emîr Muizzî, Türk soylu Karahanlıların elinden çıkarak, yine Türk soylu Büyük Selçukluların egemenliği altına giren bu ülkenin tasarrufunu, Selçuklu sultanlarının bir miras hakkı olarak göstermiştir²⁶:

توران زنیگان بتو میراث رسیدست در جستن میراث بود تیغ تو معذور

²¹ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 629.

²² İbn Hassûl, Arapça metin, s. 36-37; Türkçe terc., s. 257-259. Ebu'l-Alâ İbn Hassûl'un hayatı ve zamanı ile *Tafzîlü'l-Etrâk alâ Sâiri'l-Ecnâd* isimli risalesinin bir değerlendirmesi için bkz. Sedghi ve Tarıfci, 2020.

²³ Nizâmü'l-Mülk 1383/2004, s. 8-9.

²⁴ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 214.

²⁵ İnalçık 2005, s. 13.

²⁶ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 335.

*Emîr Muizzî-yi Nişâbüri'nin Dîvân'ında Büyük Selçuklular Devri Devlet ve Toplum
Hayatına İlişkin Bazı Tespitler*

*Turan ceddinden sana miras kalmıştır,
Kılıcınla mirasın peşinde olman mazur görülür.*

Emîr Muizzî, başka bir şiirinde, Sultan Sencer'in saltanat devrine tekabül eden bir zamanda olmak suretiyle, kendi dönemine kadar gelen Selçuklu sultanlarının menşeyini, zuhurunu ve faaliyetlerini şöyle nazma çekmiştir²⁷:

گوهر سلجوقی کز نوربخارا در رسید
رسید
ابتدا از طغرل و جغری در آمد کار مُلک
آنکھی بر تخت عم بنشست شاه آلب ارسلان
بعد از و سلطان ملکشه در جهان شد پادشاه
بعد از آن از برکیارق وز محمد مدتی
هم در آن مدت ز بهر راحت و امن جهان
اندرین مدت که او شد پادشاه روزگار
گه ز هفت اختر به هفت اقلیم سعد او رسید
گه به ایران شد روان از شاه توران تحفه ها
هم به مشرق هم به مغرب نور از آن گوهر
نام ایشان در جهانداری به هر کشور رسید
جوش جیش او به قصر و خانه قیصر رسید
وز فلک منشور عدل و استقامت در رسید
سقف ایوان شهنشاهی په کیوان در رسید
نوبت شاهی به سلطان جهان سنجر رسید
هر زمان او را زدولت مزده دیگر رسید
گه ز هفت اقلیم فتح او به هفت اختر رسید
گه به درگاهش ز شاه هند حمل زر رسید

*Selçukluların özü Nûr-ı Buhârâ'dan geldi,
Hem doğuya hem batıya o cevher ışık saçtı.
İlk önce Tuğrul ve Çağrı mülkte iş başına geldi,
Onların adı padişahlıkta her ülkeye yayıldı.
Ardından amcasının tahtına Şah Alp Arslan oturdu,
Onun ordusunun coşkusu kayserin kasrına ve ocağına ulaştı.
Ardından Sultan Melikşah dünyada padişah oldu,
Gökten adalet ve doğruluk menşuru geldi.
Ardından Berkyaruk ve sonra Muhammed sayesinde,
Padişahlık eyvanının damı Keyvan'a erişti.
Bu dönemde, cihanın sükûnu ve emniyeti için,
Padişahlık sırası cihan sultanı Sencer'e ulaştı.
Zamanın padişahı olduğu bu dönemde,
Her zaman devletten ardı sıra müjdeler geldi.
Bazen yedi yıldızdan yedi iklimde onun uğuru ulaştı,
Bazen onun fethi yedi iklimden yedi yıldızla ulaştı.
Bazen Turan şahından hediyeler İran'a revan oldu,
Bazen Hint şahından²⁸ onun sarayına altın taşındı.*

Ayrıca, Emîr Muizzî'nin şiirlerinde, Türklerin kültürel ve sosyal özelliklerine ilişkin iki tür bakış göze çarpmaktadır. İran edebiyatında şairlerin Türklere karşı iki farklı bakış açısına sahip olmalarına uygun olarak, Emîr Muizzî de şiirlerinde Türkleri, iki farklı boyutta, iki tip olarak tasvir etmiştir. Türkler bir yandan, askerlikte ve savaşçılıkta kahramanlık gösteren, beceri ve yetenek sahibi; diğer yandan da güzellik ve cazibeyle

²⁷ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 151.

²⁸ Gazneli hükümdarı.

tebarüz etmiş bir millet olarak gösterilmiştir. Bu iki yönlü tasvir ve anlatı²⁹, İslâm ülkelerinde Türklerin iki farklı hayat ve faaliyetlerinin bir yansımasıdır. Meselenin kökleri 8. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Türkler, Mâverâünnehir ve Türkistan'daki İslâm fetihleri neticesinde, farklı ama birbiriyle bağlantılı iki değişik şekilde bilhassa Abbâsîlerin hizmetine girmişlerdir. Müslüman fatihler Türkistan'daki Türk boylarının genç nüfusunu esaret altına alarak, Müslüman tüccarlara savaş ganimeti olarak satmışlardır. Bu Türkler, gulâm ve cariyeye olmak suretiyle iki grupta Semerkant ve Buhara köle pazarlarında teşhir edilmişlerdir. Buralardan da Horasan, Irak ve Bağdat'a gönderilmişlerdir³⁰. Öyle ki, 9. ve 10. yüzyıllarda İsficâb, Nahşeb, Semerkant ve Buhara gibi Mâverâünnehir şehirleri, Horasan ve Irak'a gönderilmek üzere, "en güzel ve en pahalı" Türk gulâmlarının ve cariyelerinin ticaret mahalleri konumundaydı³¹. Bu siyasî ve demografik gelişmelerin sonucu olarak Türkler, İslâm devletlerinin saraylarında liyakat ve kabiliyet sahibi birer gulâm, güzel ve cazibeli birer cariyeye olarak bulunmuşlardır. Böylece Türkler mezkûr sıfatlarıyla şöhret bulmuşlardır. Halifeler ve hükümdarlar da Türk cariyelerle evlenmek suretiyle, ileride mühim gelişmelere yol açacak olan saraydaki Türk nüfuzunun temelini atmışlardır. Ayrıca, askerlik hizmetine alınan Türk gulâmların, zamanla üst düzey emîrlik mertebesine ulaşmaları, Türklerin İslâm devletlerinin ordularında son derece kuvvet kazanmalarına zemin hazırlamıştır. Türkler yalnız askerî sahada değil, aynı zamanda teşkilatçılık yetenekleriyle idarede de önemli vazifeler üstlenmişlerdir. Türk erkeklerinin savaşçılık ve idaredeki "kemâl"i ve Türk kadınlarının âşık olunan "cemâl"i, Emîr Muizzî'nin şiirlerinde de işlenen temalardandır³²:

که از جمال و کمال آفرید ترکستان	مرا درست شد از آفریدگار جهان
همه کمال ز ترکان همی دهند نشان	همه جمال ز ترکان همی دهند خبر
کمال جمله پدید آمد از کمند و کمان	جمال جمله پدید آمد از کلاه و کمر
یکی به خنجر هندو همی ستاند جان	یکی به غمزه جادو همی رباید دل
چو مهر در حمل و مشتربست در سرطان	کلاه بر سر ترکان و تیغشان در دست
مگر فریشتگانند لشکر توران	دی و تموز در آن جنگیان اثر نکند
چو کردگار به ترکان سپرد ملک جهان	به مهر و خدمت ترکان سپرد باید دل
بقای دولت ترکان به دولت سلطان	بلی ز دولت ترکان بقای اسلامست

*Benim için doğrulandı ki cihanın yaratıcısı,
Türkistan'ı güzellik ve olgunluk içerisinde yarattı.
Bütün güzellikler Türklerden haber veriyor,
Bütün olgunluklar Türklerden örnek veriyor.
Hepsinin cemali külah ve kemerden kaynaklandı,
Hepsinin kemâli kement ve yaydan kaynaklandı.
Biri büyüğü gamzeyle gönül cezbeder,
Biri Hint hançeriyle can alır.*

²⁹ "Türk" sözcüğünün Arap ve Fars edebiyatındaki anlam ve kullanımı için bkz. Karaismailoğlu 2002; Armutlu 2020.

³⁰ İbn Hurdâzbih 1370/1991, s. 31-32.

³¹ İbn Havkal 1366/1987, s. 195.

³² Emîr Muizzî 1389/2010, s. 536.

Emîr Muizzî-yi Nişâbüri'nin Dîvân'ında Büyük Selçuklular Devri Devlet ve Toplum Hayatına İlişkin Bazı Tespitler

*Türklerin başındaki külah ve elindeki kılıç,
Koç burcunda³³ güneş ve yengeç burcunda³⁴ Jüpiter'dir³⁵.
Dey ve Temmuz³⁶ o savaşıllara tesir etmez,
Turan askerleri sanki melektir.
Gönlü Türklerin muhabbeti ve hizmetine teslim etmek lazımdır,
Öyle ki, Allah cihanın mülkünü Türklere teslim etmiştir.
Evet! İslâm'ın bekası Türklerin devletine bağlıdır,
Türklerin devletinin bekası da sultanın ikbaline bağlıdır.*

Emîr Muizzî'nin şiirlerinde, umumiyetle Türk kadınları “huri soylu (hûrî nijâd)³⁷” olarak anılıp güzellikleriyle öne çıkarılırken, hususiyetle “Yağma” ve “Halluh” Türkleri güzellik ve çekicilik evsafıyla nitelendirilmiştir. Emîr Muizzî, Halluh (Karluk) Türklerinin güzelliği ve Yağma Türklerinin çekiciliğini vurgularken³⁸, “yağma” tabirini, cinas sanatıyla “güzellik” ve “gönül yağmacısı” olmak üzere iki anlamda kullanmıştır. O, mezkûr Türk kavimlerinin güzelliğini şöyle methetmiştir³⁹:

به دلیری دل ما را همی زنی یغما	آیا ستاره خوبان خلق و یغما
چو تو سوار سرافراز نیست در یغما	چو تو نگار دل افروز نیست در خلق
خمیده همچو سر زلف توست قامت ما	غنوده همچو دل تنگ ماست دیده تو
فروغ روی تو مه را همی دهد سیما	شکنج زلف تو شب را همی دهد سیاهی
همی خجل شود از طلعت تو ماه سما	همی حسد برد از صورت تو حور بهشت

*Ey Halluh ve Yağma güzellerinin yıldızı!
Çekiciliğinle bizim gönlümüzü yağmalıyorsun.
Halluh'ta senin gibi gönlü ferahlatmakta bir sevgili yoktur,
Yağmada senin gibi başı yüce bir süvari yoktur.
Senin gözün, bizim gönül üzüntümüz gibi uyumuştur,
Bizim belimiz, senin zülfünün uçları gibi eğilmiştir.
Senin zülfünün kıvrımları geceye siyahlık verir,
Senin yüzünün parlaklığı aya aydınlık verir.
Cennetin hurisi senin çehreni kiskanır,
Gökyüzünün ayı senin parlak yüzünden utanır.*

Emîr Muizzî, Irak Selçuklu sultanı Mahmûd'u övdüğü başka bir şiirinde, Türkler arasında yaygın bir uygulama olarak “yağma” faaliyetine dikkat çekmiştir. O, “yağma” tabirini, Yağma ve Halluh Türkleri için savaşıllık ve yağmacılık ile güzellik ve çekicilik sıfatı olarak kullanmıştır⁴⁰.

³³ Baharın ilk ayı, Fer verdin ayı.

³⁴ Yazın ilk ayı, Tir ayı.

³⁵ Müşteri yıldızı. Yunan mitolojisindeki Zeus'la eşdeğer Tanrı.

³⁶ En soğuk ve en sıcak ayı vurgulamaktadır.

³⁷ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 172, 177, 178.

³⁸ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 22, 41.

³⁹ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 17.

⁴⁰ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 22, 41.

گر به حکم طبع بیغما رسم باشد ترک را
آن صنم ترکست و دل در دست او بیغما بود
قبله عشاق گیتی خلع و بیغما بود
ور بود در خلع و بیغما چنو ترکی دگر

*Eğer tabiatı gereği yağma Türk için âdetse,
O güzel yüzlü sevgili Türk'tür ve gönül onun elinde yağmadır.
Ve eğer Halluh ve Yağma'da onun gibi bir Türk olsa,
Cihan âşıklarının kıblesi Halluh ve Yağma olur.*

Emîr Muizzî'nin Şiirinde Coğrafya ve Kavimlerle İlgili Kavramlar

Emîr Muizzî'nin *Dîvân*'ında bahsi geçen coğrafyayla ilgili kayıtlar, bir coğrafi terim olarak “yedi iklim (heft iklim)” nazariyesine⁴¹ dayanmaktadır. Yedi iklim nazariyesi, Eski Yunan ve Eski İran'dan Müslüman milletlere geçmiştir. Müslümanlar bildikleri dünyayı bu teoriyi esas alarak taksim ve tarif etmişlerdir. Bu nazariyeye göre, gök, “yedi yıldız (heft ahter)” ve “yedi felek (heft gerdûn)”ten müteşekkil olup, yer de bununla mütenasip olarak “yedi iklim (heft iklim)” veya “yedi ülke (heft kişver)”den oluşmaktadır. Bu anlayış, Emîr Muizzî'nin şiirlerinde de göze çarpmaktadır⁴². Selçukluların hüküm sürdüğü coğrafya, yeryüzünün yedi ikliminin içinde bulunmaktaydı ve sınırları doğuda Türkistan'dan batıda Anadolu'ya kadar uzanıyordu. Emîr Muizzî'nin şiirlerine göre, Selçuklular, şu dört coğrafi-kavmî mıntıkanın gerek siyasî bakımdan ve gerekse idarî gelenekler bakımından mirasçılarıdır: Doğuda “Türkistân” veya “Turan ülkesi (kişver-i Tûrân)”, merkezde “Îrân” veya “Îrânzemîn” yahut da “Îrânşehr”, batıda Rumlar ve nihayet Arap ülkeleri⁴³. O, Sultan Melikşah gibi Selçukluların kudretli sultanlarını söz konusu dört mıntıkanın mirasçısı olarak anmıştır:

پیمانت را بکشور ایران متابعد
شیران نامجوی و دلیران نامدار
فرمانت را بترتت توران مسخرند
خانان کامران و تکینان کامکار

*İrân ülkesinde senin ahdine tabidirler,
Meşhur aslanlar ve kahramanlar.
Turan toprağında senin fermanına itaatkârdılar,
Bahtiyar Hanlar ve Tekinler⁴⁴.*

کشور روم و عرب را رام کرد اندر سه ماه
کس ندیدست این بخواب و کس ندادست این نشان
شام را یکسر گشاد و روم را یکسر گرفت
این شاه کامکار و شهریار کامران

*Rum ve Arap ülkelerine üç ayda boyun eğdirdi,
Hiç kimse bunu ne rüyada ne de hakikatte görmedi.
Şam'ı baştanbaşa fethetti ve Rum'u baştanbaşa ele geçirdi,
Bu bahtiyar şah! Bu bahtiyar şehriyar!*

⁴¹ Yedi iklim nazariyesine dair mesela bkz. Ağarı 2006.

⁴² Emîr Muizzî 1385/2006, s. 88, 96, 97, 143.

⁴³ Emîr Muizzî 1385/2006, s. 96, 96, 99, 149.

⁴⁴ Emîr Muizzî 1385/2006, s. 345.

⁴⁵ Karahanlılar.

⁴⁶ Emîr Muizzî 1385/2006, s. 499, 500.

*Emîr Muizzî-yi Nişâbüri'nin Dîvân'ında Büyük Selçuklular Devri Devlet ve Toplum
Hayatına İlişkin Bazı Tespitler*

Sultan Melikşah'ın saltanatı devrinde, Selçuklu ülkesinin doğudaki en uç noktası Çin ve Türkistan sınırındaki Kâşgar, batıdaki en uç noktaları da “Antakya (Antâkiye)” ve “İstanbul (Kostantîn)” gibi şehirlerdi. Emîr Muizzî, Sultan Melikşah'ın doğudaki ve batıdaki faaliyetlerine atfen şu şiiri söylemiştir⁴⁷:

بلا و صاعقه از بیم تیغ او بقسطنطین
خروش و مشغله از جوش جیش او بترکستان
بقسطنطین چو مطموره است گویی قصر بر قیصر
بترکستان چو زندانست گویی خانمان بر
خان⁴⁸

*Onun kılıcının korkusundan İstanbul'da bela ve yıldırım [vardır],
Onun ordusunun coşkusundan Türkistan'da gürültü patırtı [vardır].
Öyle bil ki, İstanbul'da kayserin kasrı mahzen gibidir,
Öyle bil ki, Türkistan'da hanın ocağı zindan gibidir.*

Emîr Muizzî, Selçukluları, nüfuzunu ve kudretini Turan ve İran üzerinden Rum beldelerine yayan ve “Allahüekber nidası (hurûş ve nâle-yi Allahu ekber)”yla “Rumların çan sesi (nare-yi nâkûs-ı Rûmiyan)”nin çınladığı toprakları İslâm'ın yayılma sahasına tebdil eden ilk İslâmî idare olarak göstermiştir⁴⁹. Emîr Muizzî, Sultan Melikşah'ı methettiği başka bir beyitte, Selçuklu ülkesinin doğu ve batı sınırını şöyle çizmiştir⁵⁰:

تا که از فتحش نشان در حد قسطنطین بود
تا که از عدلش خبر در حد ترکستان بود
*Onun fethinin nişanesi İstanbul sınırından gelir,
Onun adaletinin haberi Türkistan sınırından gelir.*

Emîr Muizzî, İslâm hukukuna uygun olarak, Müslümanların hâkimiyeti altında bulunan toprakları “dârü'l-İslâm”, Rum ve “Frenkler (Ferengân)”in beldelerini yahut “kayser”in hüküm sürdüğü toprakları da “dârü'l-fesâd” olarak zikretmektedir. O, bir şiirinde, “gazi şah (şâh-ı gâzî)” şeklinde andığı Sultan Melikşah'ın Rumlar ve Frenklerle karşı karşıya gelip onları alt etmesi gerekliliğini vurgulamıştır⁵¹:

ز بهر ملت تازی فریضه است ای شه غازی
کشیدن لشکر نصرت بچنگ روم و ترکستان
دیار شام خالی کردن از بطریق و از اسقف
بلاد روم خالی کردن از قسیس و از رهبان
بباید کشتن آن ملعون سگان و خاکساران را
که گرگان تیز کردستند هم چنگال و هم دندان
بباید مر فرنگان را بریدن بسته حجرها
بخنجرهای گوهر دار جان او باد خون افشان
بصحرا بر زسرهای فرنگان گوی ها کردن
زدست و پای ایشان گوی ها را ساختن
چوگان

*Ey gazi şah! Arap dininden ötürü farzdır;
Rum ve Türkistan'a savaş için muzaffer orduyu sevk etmek,
Şam diyarını patrikten ve papazdan hali kılmak,*

⁴⁷ Emîr Muizzî 1385/2006, s. 86, 87, 90, 130.

⁴⁸ Emîr Muizzî 1385/2006, s. 580.

⁴⁹ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 78, 107.

⁵⁰ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 167.

⁵¹ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 138.

*Rum beldelerini keşiş ve rahiplerden hali kılmak.
O melun köpekleri ve alçakları öldürmek lazımdır,
Öyle ki, o kurtlar pençelerini ve dişlerini bilemişlerdir.
Kuşkusuz, Frenkleri bağlayıp boğazlarını kesmek lazımdır,
Murassa hançerlerle onların canından kan fişkırsın.
Sahrada Frenklerin kellelerinden çevgen topu yapmak lazımdır,
Onların elinden ve ayağından da topa değnek yapmak lazımdır.*

Emîr Muizzî, saltanatı döneminde Selçuklu ülkesini en geniş sınırlara ulaştıran Sultan Melikşah'ı övdüğü bir şiirinde, Selçuklu ülkesinin hudutlarını sarahaten belirtmektedir⁵²:

ترک حد مشرقست و روم حد مغرب است
گر ز صید او نشان باید همی در شرق و غرب
از بشارت های فتحش در عرب و اندر عجم
هر دو دارد شهریار و حق بدست حق ورست
خانه خان صیدگاه او و صیدش قیصر است
رایت اندر رایت است و لشکر اندر لشکر است
*Türk doğu sınırudur ve Rum batı sınırudur,
Her ikisi de padişahındır ve onun hakkıdır.
Eğer onun avından doğuda ve batıda bir alamet lazım gelirse,
Hanın ocağı onun avlağıdır ve avı da kayserdir.
Arap ve Acem'de onun fethinin beşaretinden,
Bayrak üstüne bayrak ve asker üstüne asker gelir.*

İran ve Turan'ın etnocoğrafik ikilikleri, Emîr Muizzî'nin şiirinde öne çıkan diğer önemli konulardandır. Emîr Muizzî'nin şiirinde "Tûran" ülkesi "Hâniyân", "Kara Hâniyân", "İlek Hâniyân" ya da "Tekînân" olarak adlandırılan Karahanlıların işbaşında olduğu Ceyhun'un ötesindeki topraklara denmiştir. "İrân" ya da "İrânşehr" de Horasan'dan Irak'a kadar olan, Selçukluların idaresi altına bulunan, Ceyhun'un berisindeki topraklar için kullanılmıştır. Emîr Muizzî'ye göre, Selçuklular, Turan topraklarından çıkıp İran'a hâkim olan ilk Müslüman idaredir. Sultan Melikşah'ın seferi neticesinde Semerkant'ın fethiyle, egemenlikleri altında bulundurdıkları İran topraklarının yakınındaki Turan topraklarına yeniden hâkim olmuşlardır⁵³. Bundan sonra da İran ve Turan hükümdarları olarak tebarüz etmişlerdir. Emîr Muizzî, Sultan Melikşah'ı methettiği bir şiirinde şöyle söylemiştir⁵⁴:

ای بلند اختر شاهی که تو را بارخدای
شاه ایران و خداوند همه توران کرد
*Ey yüksek ikbal sahibi padişah! Yüce Allah seni,
İran'a şah ve bütün Turan'a padişah kıldı.*

Emîr Muizzî, İran ve Turan'ı, farklı siyasî sistemlerin egemen olduğu iki coğrafi ve kültürel saha olarak göstermiştir. Şöyle ki o, şiirlerinde, Turan'da geçerli olan siyasî geleneği daima "hakanlık (hâkânî)" olarak, İran'da yürürlükte olan siyasî geleneği de "şahlık (şâhî)" ya da "şahenşahlık (şâhenşâhî)" olarak tesmiye etmiştir. Emîr Muizzî,

⁵² Emîr Muizzî 1389/2010, s. 95.

⁵³ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 278.

⁵⁴ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 10, 15, 170, 179, 192, 542, 589, 702.

Emîr Muizzî-yi Nişâbüri'nin Divân'ında Büyük Selçuklular Devri Devlet ve Toplum Hayatına İlişkin Bazı Tespitler

“hâkân”ı “Tûrân”da yahut da “Türkistân”da, “şâh”ı da “Îrân”da yahut da “Îrânşehr”de en yüksek siyasî makam olarak göstermiştir⁵⁵. “Hakanlık” nizamı, kökleri Türklerin kadim siyasî geleneklerine uzanan, Türkistan’da yaşayan hanedan üyelerinin ve boy beylerinin katılımına dayanan bir tür müşterek idarî sistemdi. “Şahlık” ya da “şahenşahlık” nizamı ise kökleri Sâsânî devri İran’ının siyasî geleneklerine uzanan, hükümdarın tek erkliliği ve bürokrasiye dayanan monarşik bir sistemdi⁵⁶. Selçukluların “Tûrân” ve “Îrân” yahut da “Türkistân” ve “Îrânşehr” olmak üzere iki coğrafi sahaya da siyaseten hâkim olması dolayısıyla Emîr Muizzî, Selçuklu sultanlarını İran ve Turan hükümdarı olarak göstermiştir⁵⁷. Nitekim o, Sultan Sencer’e ithafla bu yönde bir şiir söylemiştir⁵⁸:

آن جهانگیری که آرام جهان از تیغ اوست وان جهانداری که داد او جهان را داورست
آن که شاهان را بایران شهر سر بر نام اوست وانکه خاقان را بتوران نامه او بر سرست

Cihanın sükûneti kılıcından dolayı olan ey cihan fatihi!

Adaleti cihanda hüküm süren o padişah!

O ki, İrânşehr’de adı şahların üstündedir,

Ve yine o ki, Turan’da mektubu hakanın başının üstündedir.

Horasan ve Irak ayrımı da Emîr Muizzî’nin şiirlerinde işlenen başka bir coğrafi konudur. İran’ın doğu ve batı sınırlarını oluşturan bu iki coğrafi bölge, Selçuklu ülkesinin merkezî toprakları idi ve Selçukluların faaliyetlerine kaynaklık etmiştir. Sultan Sencer, doğu toprağı olarak Horasan’da; yeğenleri ise İran’ın batı sınırları olarak iki Irak’ta, yani Irak-ı Arap’ta ve Irak-ı Acem’de istikrar bulmuşlardı⁵⁹. “Arap” ve “Acem” tabirleri, Emîr Muizzî’nin şiirlerinde rast gelinen iki önemli kavmi kavramdır. O, Acem’i, “Farsiler (Pârsiyân)” ve “Îrânîler (Îrâniyân)”le; Acem ülkesini de İran ülkesiyle bir ve aynı olarak göstermiştir⁶⁰. Emîr Muizzî, şiirlerinde, Arap’ı “cömertlik ve cesaret (cûd ve şucâet)”, Acem’i de “fer ve değerlilik (fer ve behâ)” timsali olarak belirtmiştir⁶¹. Emîr Muizzî, Arapları “Tâzî”, İrânîleri ise “Farsî (Pârsî)” şeklinde anarak, onlardan, her birinin kendine özgü âdet ve gelenekleri olan iki farklı kavim olarak bahsetmiştir⁶². Emîr Muizzî, Selçuklu sultanlarını İran ve Turan şahı olarak gösterdiği gibi, aynı şekilde, mesela Sultan Melikşah’ı da Arap ve Acem şahı, yine Arap ve Acem arasında hükümlanlık hakkı ve yetkisi sahibi padişah olarak nitelendirmiştir⁶³:

سایه یزدان ملکشاه آفتاب خسروان شهریار کامران و پادشاه کامگار
آن شهنشاهی که هست اندر عرب و اندر عجم از مبارک دست او تیغ و قلم را اختیار

Allah’ın gölgesi Melikşah! Padişahların güneşi!

Bahtiyar şehriyar! Bahtiyar Padişah!

⁵⁵ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 285.

⁵⁶ Sedghi, 1400/2021, s. 87, 134, 135.

⁵⁷ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 99, 160, 167, 285, 293, 316, 324, 574.

⁵⁸ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 99.

⁵⁹ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 136.

⁶⁰ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 114, 551.

⁶¹ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 20.

⁶² Emîr Muizzî 1389/2010, s. 144.

⁶³ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 227.

*O şahenşah'tır ki Arap'ta ve Acem'de,
Kılıç ve kalemin inisiyatifi onun mübarek elindedir.*

Emîr Muizzî'nin Şiirinde Hükümdarlık Mevkii

Emîr Muizzî'nin, bir saray şairi ve Selçuklu sultanlarının methiyecisi olması hasebiyle, şiirlerinin ana teması sultanın şahsiyetine övgü ve hükümdarlık mevkii olmuştur. Emîr Muizzî'nin şiirleri, Enderznâme ve Şâhnâme yazıcılığının siyasi ve edebî tesiri altında kalmıştır; yine hususiyetle hükümdarlığın yüksek ve ilahî konumuna ilişkin kültür, inanış ve fikirlerden etkilenmiştir. Münşiler, şairler ve edipler sultanlık geleneklerinin destekçileri ve saltanat nizamının temsilcileri olarak, toplumun tüm siyasi ve içtimaî unsurlarının varlığının, sultanın ve hükümdarlık otoritesinin varlığına bağlı olduğunu düşünüyordular. Emîr Muizzî, “şahenşahlık (şâhenşâhî)”ı “ilahî bir bağış”⁶⁴, Sultan Melikşah'ı da Allah tarafından seçilmiş ve Allah'ın yeryüzünde gölgesi olarak göstermiştir:

همیشه عدل و نیکوکاری اختیار تو باد تو اختیار خدایی و پادشاه جهان⁶⁵
*Sen, Allah tarafından seçilensin ve cihan padişahısın,
Sen de daima adalet ve iyiliği seçesin!*

تو آفتاب ملوکی و سایه یزدان جهان زسای از آفتاب خالی نیست⁶⁶
*Cihan gölgeden ve güneşten hali değildir,
Sen hükümdarların güneşi ve Allah'ın gölgesisin.*

Allah tarafından seçilen bir şahsiyetin işgal ettiği hükümdarlık makamının böylece ilahiliği, esasen Sâsânî-Zerdüşti kültür ve edebiyatından, İslâmî dönem edebiyatına ithal edilmiştir⁶⁷. Emîr Muizzî, Hz. Peygamber'e nisbet edilen hadislere istinaden Selçuklu sultanını Allah'ın gölgesi olarak göstermeye gayret etmiştir⁶⁸.

او سایه خدای به قول پیامبرست کز عدل بر شریعت او سایه گسترید
*Peygamber'in dediğine göre, o, Allah'ın gölgesidir,
Onun adaleti şeriata gölge yayar.*

⁶⁴ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 65.

⁶⁵ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 141.

⁶⁶ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 532.

⁶⁷ Eski İran siyaset düşüncesinin, ideallerinin vs. İslâm siyaset düşüncesine dâhil edilmesi, diğer bir deyişle, İslâm'a uyarlanması hususunda mesela bkz. Tor 2011. Türk hükümdarının hükmetme güç ve yetkisini kut bağışı ile Tanrı'dan alması, diğer bir deyişle hâkimiyetin kaynağının ilahiliğine ilişkin Eski Türk hükümdarlık telakkisi de özde Büyük Selçuklular devrinde, genelde İslâm medeniyeti dairesinde canlılığını sürdürmüştür. Öyle ki bu anlayış, ilk kez Büyük Selçuklular devrinde İslâm kamu hukukunu değişikliğe uğratmıştır. Siyasi iktidarın ilahî bağışa dayandığı Eski Türk hâkimiyet anlayışı ile Eski İran siyaset düşüncesi arasında birtakım benzerliklerin yanında, temelde derin farklar vardır. Her iki taraf telakkisi de birbirinden bağımsız gelişmiş olup, aralarında bir ilgi mevcut değildir (bkz. Kafesoğlu 1970, s. 27-28; Kafesoğlu 2007, s. 248-258, 357-366; İnalçık 2005, s. 13-14).

⁶⁸ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 140.

Emîr Muizzî-yi Nişâbüri'nin Dîvân'ında Büyük Selçuklular Devri Devlet ve Toplum Hayatına İlişkin Bazı Tespitler

Emîr Muizzî, Selçuklu sultanlarını “ilahî fer (ferre-yi ilâhî)” sahipleri olarak tanıtmıştır. Fer, Eski İran fikriyatında Allah tarafından hükümdara ulaştırılan bir canlılıktır. Emîr Muizzî, bu düşünce uyarınca, “fer”i Selçuklu hanedanında tecelli eden ilahî bir canlılık olarak göstermiş ve bunun Selçuklu hükümdarlarının özünde nesilden nesle aktarıldığını ifade etmiştir. Emîr Muizzî, Sultan Berkyaruk'un bir methiyesinde, onu, babası Sultan Melikşah ve dedesi Sultan Alp Arslan'dan kendisine intikal eden ilahî fer sahibi olarak göstermiştir⁶⁹.

فرّی بود الهی پدر و جد تو را
چون تو بر تخت نشینی و نهی بر سر تاج

شاه باید که بر او فرّه دادار بود
فرّه جد و پدر بر تو پدیدار بود

*Senin babana ve dedene ilahî bir fer ulaştı,
Şaha Allah tarafından ulaştırılan fer gerek!
Sen tahtta oturan ve başına taç koyansın,
Dedenin ve babanın ferî senin özünde aşikâr olur.*

İranîlerin görüşünde, toplumun hayatı ve varlığı, tamamen hükümdarın bir bakışına ve isteğine bağlıdır. Zira onlar nazarında hükümdar; yeryüzünde “Yezdân” tarafından seçilmiş ve onun vekili, “rahmet” nişanı ve ilahî iradenin hamili kabul edilmiştir. Buna istinaden Emîr Muizzî, Sultan Melikşah'a ithaf ettiği bir methiyesinde, onun niteliklerini şöyle sıralamıştır⁷⁰:

سایه یزدان جلال دولت و صدر ملوک
گر نبودی اختیار اندر خود شاه جهان

خسرو گیهان جلال ملت و فخر بشر
ایزد او را از شهنشاهان نکردی اختیار

*Allah'ın gölgesi, devletin haşmeti, hükümdarların şahı!
Cihan padişahı, dinin haşmeti, insanlığın iftiharî!
Eğer cihan şahının özünde bir üstünlük olmasaydı,
Allah onu şahların içinden bir şah seçmezdi.*

بر گزیدی عدل و دینداری و جستی نام نیک
در شهنشاهی تو را یزدان ز عالم برگزید

لاجرم یزدان تو را از خلق عالم برگزید
هر که یزدان برگزیدش آن بود
آفتابی دیده ای کو سایه یزدان بود
آفتاب عالمست

*Adalet ve dindarlığı seçtin, iyi bir ad bırakma peşinde oldun,
Kuşkusuz, Allah cihan halkı arasından seni seçti.
Allah hüküm sürmek üzere cihanda seni seçti,
Her kim ki Allah seçse, o seçkin bir kimse olur.
Adalet sayesinde Allah'ın gölgesi ve cihanın güneşidir,
Sen hiç Allah'ın gölgesi olan bir güneş gördün mü?*

⁶⁹ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 165.

⁷⁰ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 223, 224.

⁷¹ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 143-144.

Emîr Muizzî'nin şiirinde, hükümdarı Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak göstermek amacıyla, Sultan Melikşah'ın huzuruna çıkıp onu görmek ile hac, tavaf ve Beytullah'ı ziyaret etmek eş değer bir eylem olarak tanıtılmıştır⁷²:

دیدار توست حج همه خلق روز عید ایوان توست کعبه و درگاه تو حجر
از صد هزار حج پذیرفته بهترست این عدل کردن تو و این همت و نظر

*Bayram gününde senin huzuruna çıkmak bütün halkın hacıdır,
Senin eyvanın Kâbe ve senin tahtın Hacerülesved'dir.
Senin adaleti gözetmekteki gayretin,
Yüz bin hacdan evladır.*

Emîr Muizzî, şiirinde, hükümdarlık mevkiini tasvirde öyle mübalağalı ifadeler kullanmıştır ki hükümdarın şahsiyeti ve varlığı, varoluşun özü olarak belirtilmiş; tabii varlıkların ilkesi sayılan dört madde, hükümdarın varlığında tecelli etmiştir. Eski Yunan felsefî düşüncesinde doğanın ve varlığın özünü toprak, su, rüzgâr ve ateşten ibaret olan dört unsur tayin ediyorsa, Emîr Muizzî'ye göre de hükümdar böyle bir nitelikte belirmiştir. Öyle ki, o, Sultan Melikşah'ın varoluşsal mahiyetini, dört unsur teorisine istinaden açıklamıştır⁷³:

آن کز چهار طبع سخن گفت در جهان اندر چهار چیز تو آن هر چهار یافت
در حلم و طبع تو صفت خاک و باد دید در جود و خشم تو اثر آب و نار یافت

*Her kim ki cihanda dört unsurdan söz ettiyse,
Senin dört şeyinde, o dört unsuru buldu.
Hilminde ve mizacında, toprak ve rüzgâr niteliğini gördü,
Cömertliğinde ve hışmında, su ve ateşin belirtisini buldu.*

Emîr Muizzî, başka bir yerde, kâinatın sevk ve idaresini hükümdara atfetmiş ve hükümdarlık mevkiinin tabiatın yapısında mevcut olan dört unsur ile denkliliğini şöyle tavsif etmiştir⁷⁴:

این جهان را اصل ز آب و خاک و باد و آتشت جمله در فرمان تست ای خسرو روی زمین
آب و آتش را تو داری در نیام تیغ خویش خاک را بر فرق دشمن، باد را در زیر زمین

*Bu cihanın özü su, toprak, rüzgâr ve ateştedir,
Ey yeryüzünün padişahi! Bunların hepsi senin buyruğun altındadır.
Su ve ateş, senin kılıcının kınındadır,
Toprak, düşmanın başında; rüzgâr, eyerin altındadır.*

Allah'ın gölgesi sıfatıyla yeryüzündeki tartışmasız üstün mevkii haiz olan hükümdar, dolayısıyla her sahada mutlak yetki ve otorite sahibi olarak gösterilmiştir. Öyle ki, onun bir sözü ve bakışı kanun mesabesindeydi. Nitekim Emîr Muizzî'nin şiirinde Sultan Melikşah, halkın idaresinde en büyük "hâkim (dâver)" olarak belirtilmiştir⁷⁵:

ای خداوندی که در روی زمین داور تویی رکن اسلام و معزّ دین پیغمبر تویی

⁷² Emîr Muizzî 1389/2010, s. 214.

⁷³ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 110.

⁷⁴ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 535.

⁷⁵ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 700.

*Emîr Muizzî-yi Nişâbüri'nin Dîvân'ında Büyük Selçuklular Devri Devlet ve Toplum
Hayatına İlişkin Bazı Tespitler*

ملك را سلطان تویی و تخت را افسر تویی دهر را والی تویی و خلق را داور تویی
*Ey padişah! Yeryüzünde hâkim sensin,
Dinin direği ve Peygamber'in dinini değerli kılan sensin.
Mülkün sultanı sensin ve tahtın tacı sensin,
Dünyanın valisi sensin ve halkın hâkimi sensin.*

Emîr Muizzî'nin Şiirinde Din ve Devlet İlgisi

Yazarlar, şairler ve münşiler sınıfına mensup olması ve bu sınıfın da saray ve sultanlık makamıyla olan münasebeti dolayısıyla Emîr Muizzî, padişahlığın ilahî mahiyetinden ötürü, din ve devletin iç içe geçmiş bir hâlde tezahür ettiği Eski İnan siyasî düşüncenin mirasçısı durumundaydı. Meselenin özü, hükümdarın Allah tarafından seçilen ilahî fer sahibi bir kişi olarak Allah'ın yeryüzündeki gölgesi konumuyla ilgilidir. Bu durumda, din ve hükümdarlık müessesesi, bizzat sultanın gayret ve faaliyetleriyle güçleniyordu. Böyle bir ilişkide din, siyaset ve idareyle bağıntılı bir hâl almıştı. Dinî zümreler idarî yapı içine dâhil edilmiş, bunlar aracılığıyla dinî kurumlar hükümdarlık sisteminin bir parçası hâline getirilmiştir⁷⁶. Emîr Muizzî'nin şiirlerinde din olgusu, modernite öncesi edebiyata uygun olarak, "millet" mefhumuyla ifade edilmiştir. Aynı kavram, Kur'an'da ve dinî metinlerde de benzer bir şekilde din ve şeriatın karşılığı olarak geçmektedir⁷⁷. Malum olduğu üzere, modern zamanlarda ise "millet" terimi, "çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu, ulus (nation)" anlamında kullanılmakta olup, genellikle bir ulus devlete mensubiyeti işaret etmektedir⁷⁸. "Millet" mefhumunun, din ve ehl-i şeriat manasında, "devlet" mefhumunun da hükümet sürmek ve bürokrasi manasında kullanıldığı Emîr Muizzî'nin şiirlerinde, bir yandan din ve devlet birlikteliği, diğer yandan da dinin devletle kuvvet bulduğu şöyle ifade edilmiştir⁷⁹:

زین فتح نو که کردی ملت گرفت قوت زین ملک نو که بردی دولت گرفت بالا
*Senin bu yeni fethin sayesinde din kuvvet kazandı,
Senin bu elde ettiğin yeni ülke sayesinde devlet yücelik kazandı.*

⁷⁶ Mesela, vazifelerinin esasen dinî özellik taşıdığı kadılık ve muhtesiplik müesseseleri söz konusu edilirse, Osmanlılar zamanında kadının bazı durumlarda salt bir devlet görevlisi olarak ortaya çıkmasıyla sonuçlanan dinî ve idarî fonksiyonlarını bütünleştirme eğilimi, Büyük Selçuklular zamanında hâlihazırda görülmüştür (Klausner 2019, s. 47-48). Yine bu dönemde, muhtesiplik vazifesine dinî zümreye mensup şahıslar getirilmekle beraber, dinî niteliğe sahip olmayan kişiler de tayin edilmiştir. Biyografik eserlerde adı geçen on sekiz Selçuklu muhtesibine dair yapılan bir araştırmada, bu muhtesiplerin on ikisinin dinî zümreye mensup olduğu, altısının da belirgin bir dinî niteliği olmadığını tespit edilmiştir (Lange 2011, s. 160). Yine hatip, şurta, mezhep reisi, seyyilerin nakibi gibi devlet görevlilerinin Büyük Selçuklular zamanındaki dinî fonksiyonlarının yanı sıra, siyasî ve idarî önemleri ve rolleri malumdur.

⁷⁷ [De ki: "اللَّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ"] [De ki: "Allah doğruyu söylemiştir. Öyle ise, Hanîf olan İbrâhîm'in dinine uyunuz. O müşriklerden değildi (Âl-i İmrân: 95)."]

⁷⁸ Vincent 1381/2002, s. 51-54.

⁷⁹ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 4.

Din manasındaki “millet”in ve örgütlenmiş siyasal bir yapıyı işaret eden “devlet”in, hükümdarın şahsının makamı ve otoritesiyle ilişkisi, Emîr Muizzî’nin Sultan Sencer’i övdüğü başka şiirlerinde de şöyle teyit edilmiştir:

چون او گرفت قوت و شد با قرار دل
ملت گرفت قوت و دولت قرار یافت

*O kuvvet kazandıkça ve yüreği sükûnet buldukça,
Din kuvvet kazanır ve devlet istikrar bulur.*

از جمالت باد دایم چشم ملت را بصر
کز جلالت جسم دولت را روان آمد پدید

*Senin cemalinden dinin gözünün görüşü daima açık olsun!
Senin celalinden devletin cismi can buldu.*

Emîr Muizzî, diğer bir şiirinde, Sultan Melikşah’ın Allah’ın yeryüzündeki gölgesi niteliğini yineleyerek, onu din ve devletin övünç ve canlılık kaynağı olarak göstermiştir⁸²:

سایه یزدان ملکشاه آفتاب داد و دین
شهریار شرق و غرب و پادشاه بحر و بر
آن شهنشاهی که ملت زو بیفزودست فخر
آن جهانداری که دولت زو پذیرفتست فر

*Allah’ın gölgesi Melikşah! Adalet ve dinin güneşi!
Doğunun ve batının şehriyarı! Denizin ve karanın padişahı!
Dinin ondan iftihar artırdığı şahenşah!
Devletin ondan fer aldığı padişah!*

Emîr Muizzî, hükümdarlık makamının yüceliğini, din ve devletin varlığının hükümdarlık makamının mevcudiyetiyle ilgisini Sultan Melikşah’ın bir methiyesinde şöyle tekrar etmiştir⁸³:

ملت بتوست قایم همچون عرض به جوهر
دولت بتوست باقی همچون رصد به قانون

*Araz cevherle ayakta durduğu gibi, din de daima sana bağlıdır, seninle ayaktaadır,
Rasat kanunla baki olduğu gibi, devlet de seninle bakidir.*

Emîr Muizzî, Sultan Melikşah’a söylediği muhtelif methiyelerinde, sultanın kılıcının dinin ve devletin sığınağı ve yardımcısı olduğunu beyan etmiştir:

بد اندیشان ملت را حریف اندر بلا داری
نکو خواهان دولت را غریق اندر نعم داری
84 خسرو دنیا ملکشاه ان خداوندی که هست
دین و دولت را ز شمشیرش پناه و یاورى

*Din hakkında kötü düşünenlere bela olansın,
Devletin iyiliğini isteyenleri nimet içinde yüzdürensın.
Dünya padişahı Melikşah! O bir padişahı ki,
Kılıcı din ve devlete sığınak ve yaverdir.*

85 شده محکم به شمشیر تو بنیاد مسلمانی
که شمشیر تو در ملت پناه هر مسلمان شد

Müslümanlığın temeli senin kılıcınla sağlamaştı,

⁸⁰ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 110.

⁸¹ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 150.

⁸² Emîr Muizzî 1389/2010, s. 333-334.

⁸³ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 539.

⁸⁴ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 702-709.

⁸⁵ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 171.

Emîr Muizzî-yi Nişâbüri'nin Dîvân'ında Büyük Selçuklular Devri Devlet ve Toplum Hayatına İlişkin Bazı Tespitler

Öyle ki, senin kılıcın dinde her Müslüman'ın sığınağı oldu.

Din ve devlet ilgisinden başka, dünyanın taravetinin ve halkın işlerinin düzenliliğinin de hükümdara bağlı olduğu düşüncesi, Emîr Muizzî'nin yine Sultan Melikşah'ı bir methiyesine yansımıştır⁸⁶:

چشم را قیمت به نور و جسم را قیمت به جان
تا بود شمشیر نیزش ملک و دین را پاسبان

رونق و قیمت باو باشد جهان را تا بود
ملک و دین از گردش ایام باشد بی گزند

Cihanın taraveti ve değeri ona bağlıdır,

Gözün değerinin ışığı, cismin değerinin cana bağlı olduğu gibi.

Mülk ve din zamanın dönüşünden zararsızdır,

Onun keskin kılıcı mülke ve dine muhafız oldukça.

Emîr Muizzî'nin Şiirinde Saray Merasimleri ve Şenlikleri

Emîr Muizzî'nin şiirleri Selçuklu toplumunda ve sarayında yaygın olan merasimleri ve şenlikleri de ihtiva etmektedir. Toplumsal merasimler ve şenlikler devlet ve halk arasındaki bağın bir vasıtası olmuştur. Bu kutlamaların bir kısmı şeriata müteallik olup dinî; diğer bir kısmı da İran'da revaçta olan hükümlerlik kültürü ve âdetleriyle alakalı olup örfî ve siyasî bir mahiyeti haizdir. Emîr Muizzî bunlardan ilkiyle alakalı olarak “dinî bayram (iyd-i millet)”dan, ikincisiyle alakalı olarak da “devlet şenliği (çeşn-i devlet)”nden bahsetmiştir. Kurban Bayramı (iyd-i ezhâ/kurbân) ve Ramazan Bayramı (iyd-i fitr), Selçuklu sarayında kutlanan dinî bayramlardan idi⁸⁷. “Nevruz bayramı (iyd-i nevrûz)” ve “Mihrigân şenliği (çeşn-i mihrigân)” de Emîr Muizzî'nin İran mitolojisindeki Feridun'un bir mirası olarak gösterdiği ve İranî kültür ve âdetlerle ilgili olan en önemli kutlamalardan idi⁸⁸. Emîr Muizzî, Selçuklu toplumunda ve sarayında yaygın olarak kutlanan dinî bayramlara şöyle işaret etmiştir⁸⁹:

عید فطر اندر شریعت سنت پیغمبرست

عید اضحی رسم و آیین خلیل آزرست

عید دولت طلعت میمون سلطان سنجرست

عید ملت خلق را باشد بسال اندر دو روز

Kurban bayramı, Azer oğlu Halil'in⁹⁰ töresidir,

Ramazan bayramı, şeriatta Peygamber'in sünnetidir.

Yılda iki kez halka dinî bayram vardır,

Devlet bayramı, Sencer'in kutlu simasıdır.

Nevruz ve Mihrigân bayramları da Selçuklu toplumunda en önemli merasim ve kutlamalardandır. Nevruz, “bahar şenliği (çeşn-i behâr)” olarak; Mihrigân da “hazan şenliği (çeşn-i hezân)” olarak gösterilmiştir. Kurban ve Ramazan bayramlarının dinî bayramlar olarak Kamerî takvime göre yılda birer kez kutlandığı gibi, mevsimlerin

⁸⁶ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 572.

⁸⁷ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 99, 112.

⁸⁸ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 143, 215.

⁸⁹ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 99.

⁹⁰ Hz. İbrahim.

döngüsü ve tabiatın durumuna bağlı olarak mezkûr şenlikler de Şemsî takvim uyarınca yılda birer kez kutlanıyordu⁹¹:

نوبهار و مهرگان در سال يك بارست و بس شاه را هر روز باشد مهرگان و نوبهار
*Nevbahar ve Mihrigân yılda yalnız birer kezdir,
Hükümdara her gün Mihrigân ve Nevbahar olsun!*

Emîr Muizzî, Sultan Melikşah'a hitabında, Nevruz ve Mihrigân'ı İran mitolojisindeki Feridun'un bir mirası olarak göstermiştir⁹²:

خسروا می خور که خرم جشن افریدون رسید باغ پیروزی شگفت و صبح بهروزی دمید
در چنین صد جشن فرخ شاد باش و شاه باش کایزد از بهر تو این شاهی و شادی آفرید
بر تو فرخ باد و میمون نوبهار و مهرگان کز تو اندر هفت کشور نوبهاری بشکفید
*Ey hükümdar! Şarap iç! Feridun'un kutlu bayramı geldi,
Zafer bağı çiçek açtı ve mutluluk sabahı yeşerdi.
Böyle yüz kutlu şenlikte mutlu ol! Hükümdar ol!
Öyle ki, Allah senin için bu hükümdarlığı ve mutluluğu yarattı.
Mübarek Nevbahar ve Mihrigân'ın kutlu olsun!
Senden ötürü yedi ülkede Nevbahar çiçek verdi.*

Mihrigân şenliği, devlet erkânı ve saray büyükleri tarafından hemen hemen Nevruz'a eş değer olarak görülen, Eski İran'ın siyasi ve içtimai kültürüne müteallik ananelerdendir⁹³. Emîr Muizzî, birçok yerde, Nevruz ve Mihrigân şenliği münasebetiyle Sultan Melikşah'ın sarayında bulunma ve şiir söyleme geleneğinden söz etmiştir⁹⁴:

پیش تخت تو معزی خواند شکر تهنیت هم بجشن نوبهار و هم بجشن مهرگان
*Muizzî senin tahtının önünde tebrik şiiri okudu,
Hem Nevbahar şenliğinde hem de Mihrigân şenliğinde.*

O da Sultan Melikşah'a bir methiyesinde kendi şiirini Mihrigân şenliği vesilesiyle sultana bir hediye olarak göstermiştir⁹⁵:

هرکس اندر مهرگان پیش تو آرد خدمتی خدمت مداح تو شعریبست چون آب زلال
*Herkes Mihrigân'da senin huzuruna bir hediye getirdi,
Senin meddahının hediyesi, saf ve berrak su gibi bir şiirdir.*

Mihrigân'ın ehemmiyeti, seçkin ve sıradan (hâss ü âmm) halkın hükümdarın şahsına takdim ettiği hediyelerden kaynaklanıyordu. Mihrigân, esasen Mihr ayında devlet ve hükümdarın şahsı için mahsulün hasadının ve vergilerin tahsilinin bir kutlanmasıydı. Nevruz bayramında hükümdarın tebaasına hediyeler verdiği gibi, Mihrigân şenliğinde ya da "Mihr ayı şenliğinde (ceşn-i Mihr mâh)" onlar da mahsullerinin hayırlı hasadını

⁹¹ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 315.

⁹² Emîr Muizzî 1389/2010, s. 143.

⁹³ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 334, 515, 609, 673, 691, 701, 731.

⁹⁴ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 334, 515, 609, 673.

⁹⁵ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 442.

Emîr Muizzî-yi Nîşâbüri'nin Dîvân'ında Büyük Selçuklular Devri Devlet ve Toplum Hayatına İlişkin Bazı Tespitler

kutlamak maksadıyla elde ettikleri ürünlerden hükümdarlarına hediyeler getirirlerdi. Mihrigân, tarım toplumu için bir hasat şenliği idiyse, aynı zamanda devlet ve hükümdarın şahsı için de bir vergi toplama şenliği idi. Emîr Muizzî'nin şiirlerine göre, Mihrigân şenliği, İsfahân merkezli Irak-ı Acem'de ve Nîşâbüri ve Merv merkezli Horasan'da, Selçuklu sultanlarının ve meliklerinin saraylarında yaygın bir şekilde kutlanmaktaydı. Mihrigân şenliği münasebetiyle devlet erkânı saraya vasıl olmakta ve sultanın Mihrigân'ını tebrik etmekteydiler⁹⁶:

وز فرخی و شادی آورد کاروانی
از عدل توست ما را امروز مهرگانی
ایوان توست شاها عالی چو آسمانی

شاهها به خدمت آمد فرخنده مهرگانی
گر جشن مهرگان نیست، امروز پس چه باشد
دیدار توست ما را روشن چو آفتابی

*Ey şah! Senin huzuruna uğurlu Mihrigân hediyeleri geldi,
Bir kervan mutluluk ve sevinç getirdi.
Mihrigân şenliği olmasaydı, bugün yalnız ne olurdu?
Senin adaletin sayesinde bize zaten bugün Mihrigân'dır,
Senin huzuruna çıkmak, bizi güneş gibi aydınlatır,
Ey şah! Senin eyvanın, gökyüzü gibi yücedir.*

Emîr Muizzî Sultan Alp Arslan'ın oğlu Horasan hâkimi Melik Arslan Argun'un methiyesinde Mihrigân şenliğini şöyle nazma çekmiştir⁹⁷:

گنج خواه آمد که او هست از فریدون یادگار
گنج فروردین همی خواهد زباغ و جویبار
تحفه ها آرند پیش خسروان روزگار
رشته لولو فرستد پیش تخت شهریار

مهرگان باز آمد بر دشت لشکر گاه زد
خواست افریدون زشاهان گنج و آنکه مهرگان
بندگان مهربان از بهر جشن مهرگان
گرچه دریا عاجزست از آمدن بر دست ابر

*Mihrigân tekrar geldi, [melik] sahrada ordugâh kurdu,
Feridun'un yadigârı, hazine istenen⁹⁸ o gün geldi.
Feridun şahlardan bunları talep etti ve Mihrigân da,
Bağdan ve ırmaktan Ferverdin'in⁹⁹ hediyesini istedi.
Mihrigân şenliği dolayısıyla sevgili bendeler,
Zamanın padişahlarının huzuruna armağanlar getirdiler.
Her ne kadar deniz, bulutun elinde gelmekten acizse de,
Hükümdarın tahtının huzuruna inci dizisi¹⁰⁰ gönderdi.*

Geleneklere ait kutlamalar zaman zaman İslâmî bayramlarla bağdaştırılıyordu. Bu ilişki, böyle geleneklerin sarayda icrasının görkemini artırıyor; din ve devlet birlikteliği imajını ortaya koyuyordu. Emîr Muizzî, Horasan meliki Arslan Argun'un bir

⁹⁶ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 701.

⁹⁷ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 215.

⁹⁸ Vergi.

⁹⁹ Baharın ilk ayı.

¹⁰⁰ Yağmur.

methiyesinde ve Ramazan Bayramı (iyd-i fitr) ile Mihriğân şenliğinin (çeşn-i mihriğân) birlikteliğini sitayişte, Ramazan'ı dine, Mihriğân'ı da devletle ilişkili göstermiştir¹⁰¹:

عید را با مهرگان هست اتفاق و اتصال
هر دو را دارند اهل دولت و ملت به فال
اتفاق و اتصال هر دو بر ما خرمست
مهرحبا زین اتفاق و حبّذا زین اتصال
عید آیینیست کز وی هست ملت را شرف
مهرگان رسمیت کز وی هست دولت را جمال
آن یکی دارد بدین اندر ز پیغمبر نشان
وین دگر دارد بملک اندر ز افریدون مثال
هر دو منشور نشاط و خرمی آورده اند
پیش تخت خسرو نیک اختر نیکو خصال

Ramazan bayramı ile Mihriğân aynı zamana rast geldi,

Devlet ve din ehli her ikisini de kutladı.

Her ikisinin de birleşmesi bizim için ne mutluluktur,

Merhaba bu tesadüfe! Ne mutlu!

Ramazan bayramı dine şeref veren bir âdettir,

Mihriğân devlete güzellik veren bir âdettir.

Biri dinde Peygamber'in hükmüdür,

Diğeri mülkte Feridun'un fermanıdır.

Her ikisi de sevinç ve mutluluk menşuru getirdi,

İyi talihli iyi haslet sahibî padişahın tahtının huzuruna.

Nevruz ve Kurban'ın aynı zamana tekabül ettiği bir vesileyle, iki İslâmî ve İranî unsur arasındaki münasebetten söz eden Emîr Muizzî, Horasan'da¹⁰² hüküm süren “Melik Sencer”in bir methiyesinde, “Arap” ve “Acem” geleneklerinin ilişkisi hususunda şöyle bir şiir söylemiştir¹⁰³:

عید قربان و ماه فروردین
شد مصلی از آن چو چرخ بلند
هر دو با یک دگر شدند قرین
شد گلستان ازین چو خلد برین
وین پر از لاله کرد روی زمین
نرگس و سوسن است تحفه این
جشن آن هست در عرب سنت
جشن این هست در عجم آیین

Kurban bayramı ve Ferverdin ayı,

Her ikisi de birbirine tesadüf etti.

Birinden camiler gök gibi yüceldi,

Diğerinden gül bahçesi yüce cennet gibi oldu.

[Kurban bayramı] Yeryüzünü kandan lale rengine bürüdü,

[Ferverdin ayı] Yeryüzünü lalelerle doldurdu.

Birisinin ziyneti minberin ziynetidir,

Diğerinin hediyesi nergis ve zambaktır.

Birisini kutlamak Arap'ta sünnettir,

Diğerini kutlamak Acem'de âdettir.

¹⁰¹ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 440.

¹⁰² Horasan'da Nevruz ve Mihriğân kutlamalarına, Irak-ı Acem'e nispetle daha fazla önem verildiği anlaşılmaktadır. Zira bu kutlamalara ilişkin şiirlerin çoğu, İsfahân ve Hemedan'dan ziyade, Horasan'da ve Nişâbûr, Merv gibi şehirlerde yazılıp söylenmiştir. Yine bu neviden şiirler, daha ziyade Horasan'da hüküm süren Selçuklu hâkimlerinin methiyelerinde görülmektedir.

¹⁰³ Emîr Muizzî 1389/2010, s. 518.

Sonuç

Emîr Muizzî, Büyük Selçuklu Devleti'nde Sultan Melikşah, Sultan Berkyaruk, Sultan Muhammed Tapar ve Sultan Sencer devirlerini idrak etmiştir. O, babası Abdül-Melik Burhânî'nin Sultan Alp Arslan'ın sarayında bulunmasının etkisi ve kendisinin de şairlik yeteneği sayesinde Selçukluların büyük sultanlarının, Sultan Melikşah ve Sultan Sencer'in sarayında emîrî-şuarâlık mevkiini elde etmiştir. Dolayısıyla hayatının büyük kısmını Büyük Selçuklu Devleti'nin azametli devirlerinin payitahtlarında, İsfahan ve Merv'de, adı geçen sultanların himayesinde Selçuklu sarayında geçirmiştir. Dolayısıyla o, Selçuklu sarayında vuku bulan hadiselerle, bizzat Sultan Melikşah ve Sultan Sencer'in, tabii bu dönem vezirlerinin, meliklerinin ve emîrlerinin de eylemlerine tanıklık etmiştir. Bu itibarla, Emîr Muizzî'nin *Divân'*ında yer alan çoğu kaside nazım şeklindeki methiye konulu şiirler, şairin devrinin siyasî, kültürel ve içtimaî durumu, gelişmeleri ve hadiseleriyle bağlantılı muhtelif konu ve meselelere değinmiştir. Selçuklu tarihi araştırmalarında, edebî bir kaynak türü olarak Emîr Muizzî'nin *Divân'*ının sunduğu tarihî verilerin orijinalliği ve çeşitliliğinin yanı sıra, doğrudan muasır olması ve şairin muhiti bakımından da devlet hayatına yakınlığı son derece önem arz etmektedir. Bu neviden nitelikler diğer birçok kaynak türünün sahip olmadığı niteliklerdir. Hâl böyle olunca, diğer pek çok kaynak türünün sunmadığı muhtelif konulara dair bilgilerin, böyle bir kaynaktan elde edilmesi mümkün olmaktadır. Böylece, saray muhitinde hayat ve faaliyet sürdüren Emîr Muizzî'nin *Divân'*ı, bahsi geçen zaman dilimine ait saraydaki tarih yazıcılığının bir ürünü olarak tarihî metinlerin yokluğundan ya da kaybından kaynaklanan eksikliği bir dereceye kadar doldurabilmektedir. Hatta şairin başlangıçta “bedîî bir gaye” takip etmesi, yani tarihî bir veri olarak sunduklarını, aslında edebî yaratıcılıkta birer vasıta olarak kullanması, zaman geçtikte bunların tarih araştırmaları için bir kaynağa dönüşmesi hususiyetinden dolayı, bu türden bir kaynak, yine sarayın himayesinde kaleme alınan resmî/hususî tarihî metinlerin mahzurlarından daha aridir. Bu arada, yine de saray muhiti ürünü olduğundan ötürü, sultan ve devlet aleyhinde ifadelere rast gelmenin pek de olası olmamasının yanı sıra, tarih metodolojisi esasları çerçevesinde böyle bir kaynağın sunduğu bilgileri kullanılırken ihtiyatlı olunması lazım geldiğini söylemeye hacet yoktur. Selçuklu döneminin siyasî, idarî ve içtimaî kültürü İranî, Arap ve Türk olmak üzere üç yönlü bir kaynağı haizdir. Bu cümleden olarak, Emîr Muizzî'nin şiirlerinin muhtevası, İranî, Arap ve Türk seçkinleri arasındaki ilişki ve etkileşim atmosferinde şekil almıştır. Emîr Muizzî, Eski İran fikriyatının bir temsilcisi, Fars edebiyatının önde gelen bir siması olarak, bir Türk devletinin saray şairi idi. Emîr Muizzî, idarelerinin adalet ve dindarlığa dayandığını belirttiği Selçukluları, örnek ve model hükümdarlar olarak göstermiştir. Bundan başka, Emîr Muizzî, Türklerin kültürel ve sosyal niteliklerine dair, İran edebiyatındaki şairlerin de görüşüne paralel olmak üzere, iki farklı bakış açısına sahiptir: Türk erkekleri için cengâverlik ve kahramanlık, Türk kadınları için güzellik ve cazibe. Büyük Selçuklular döneminin en önemli siyasî, toplumsal ve kültürel gelişmelerinden olduğu halde, İran, Turan, Arap ve Rum bölgeleri olmak suretiyle Selçuklu etnocoğrafyasının tamamlanması neticesinde Selçukluların geniş ve güçlü bir siyasî sistemi teşekkülü de Emîr Muizzî'nin şiirlerinde akis uyandırmıştır. Emîr Muizzî, Selçukluları Turan topraklarından çıkıp İran'a hâkim olan ilk Müslüman idare olarak gösterdiği gibi, Turan ve İran üzerinden Rum beldelerine genişlemek suretiyle İslâmiyet'i buralarda yayan ilk Müslüman idare olarak da yine Selçukluları işaret etmiştir. Emîr

Muizzî'nin şiirlerinin saraylı doğası göz önünde tutulduğunda, hükümdarlık ve saltanat mevkii, onun şiirlerinin merkezinde yer almıştır. O, bu hususta temelde Eski İran kültür, inanış ve fikirlerinden etkilenmiştir. Allah tarafından seçilen yeryüzünde Allah'ın gölgesi sıfatıyla tartışmasız üstün mevki sahibi olan hükümdar, kâinatın bütün işlerinde, tabii devlet ve toplum hayatında her sahada mutlak yetki ve otorite sahibi olarak gösterilmiştir. Selçuklu sultanlarının üstün hükümdarlık mevkii ve sultanlık makamı nezdinde din ve devlet ilgisine de Emîr Muizzî'nin şiirlerinde değinilmiştir. Buna göre; hükümdarlığın ilahî mahiyeti dolayısıyla, din ve devlet iç içe geçmiş bir hâlde tezahür etmektedir. Bu durumda, din ve hükümdarlık, bizzat sultanın gayret ve faaliyetleriyle kuvvet bulmaktaydı. Böyle bir ilişkide din, siyaset ve idareyle bağıntılı bir hâl almıştı. Selçukluların saray yaşamında, İran ve İslâm menşeli sosyal ve kültürel birtakım âdet ve uygulamaların birlikteliği ve uyumu, Emîr Muizzî'nin şiirlerinde hakkında söz söylediği diğer mühim bir mevzudur. Örfî ve siyasî mahiyeti haiz olan böyle merasim ve şenlikler, devlet ve halk arasındaki bağın bir vasıtası olmuştur.

Emîr Muizzî-yi Nişâbüri'nin Dîvân'ında Büyük Selçuklular Devri Devlet ve Toplum Hayatına İlişkin Bazı Tespitler

KAYNAKLAR

- Karaismailoğlu 2002 Adnan Karaismailoğlu, “İslâmiyet Sonrasında İlk Farsça Şiirlerde Türkler”, *Türkler*, Ankara, c. V, s. 903-913.
- Karaismailoğlu 2006 Adnan Karaismailoğlu, “Muizzî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, c. XXXI, s. 98-99.
- Peacock 2014 Andrew C. S. Peacock, “Court Historiography of the Seljuq Empire in Iran and Iraq: Reflections on Content, Authorship and Language”, *Iranian Studies*, Vol. 47, No. 2, s. 327-345.
- Vincent 1381/2002 Andrew Vincent, *Nazariyyehâ-yi Devlet*, c. III, Neşr-i Ney, Tahran.
- Klausner 2019 Carla L. Klausner, *Selçuklularda Vezirlik -Sivil İdare Üzerine Bir Araştırma 1055-1194-*, Türkçe terc. Mehmet Fatih Baş, Sinan Tarıfci, Kronik Kitap, İstanbul.
- Lange 2011 Christian Lange, “Changes in the Office of Hisba under the Seljuqs”, *The Seljuqs -Politics, Society and Culture-*, eds. C. Lange, S. Mecit, Edinburgh University Press, Edinburgh, s. 157-181.
- Cahen 1962 Claude Cahen, “The Historiography of the Seljuqid Period”, *Historians of the Middle East*, eds. B. Lewis, P. M. Holt, London, s. 59-78.
- Tor 2011 Deborah G. Tor, “The Islamisation of Iranian Kingly Ideals in the Persianate Fürstenspiegel”, *Iran*, 49, s. 115-122.
- el-Beyhakî 1393/2014 Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, nşr. Ali Ekber Feyyâz, c. II, Hermes, Tahran.
- Emîr Muizzî 1318/1939 Emîr Muizzî-yi Nişâbüri, *Dîvân-ı Emîrî'ş-Şuarâ Muhammed b. Abdü'l-Melik-i Nişâbüri*, nşr. Abbâs İkbâl Aştıyânî, Kitâbfurûşî-yi İslâmiyye, Tahran.
- Emîr Muizzî 1362/1983 Emîr Muizzî-yi Nişâbüri, *Dîvân*, nşr. Nâsir Heyyerî, Neşr-i Merzbân, Tahran.
- Emîr Muizzî 1385/2006 Emîr Muizzî-yi Nişâbüri, *Kollıyyât-ı Dîvân*, tsh. ve şrh. Muhammed Rızâ Kanberî, İntişârât-ı Zevvâr, Tahran.
- Emîr Muizzî 1389/2010 Emîr Muizzî-yi Nişâbüri, *Dîvân-ı Emîr Muizzî*, tsh. ve tş. Abbâs İkbâl Aştıyânî, be ihtimâm-ı Abdü'l-Kerîm Cerbezedâr, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran.
- Berthels 1979 Evgenii E. Berthels, “Muizzî”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, c. VIII, s. 560-561.

- İbn Hassûl 1940 Ebu'l-Alâ Muhammed b. Ali İbn Hassûl, *Kitâb-ı Tafzîlü'l-Etrâk 'alâ Sâ'iri'l-Ecnâd*, Arapça metin, s. 1-50, Abbâs Azzâvî, mukaddime, s. 235-249; Türkçe terc. Şerefeddin Yaltkaya, "İbn Hassûl'un Türkler Hakkında Bir Eseri", *Belleten*, c. IV, S. 14-15, s. 250-266.
- İnalcık 2005 Halil İnalcık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İnan Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yayıncılık, İstanbul, s. 11-23.
- İbn Havkal 1366/1987 İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, Farsça terc. Ca'fer Şuâr, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran.
- İbn Hurdâzbih 1370/1991 İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Farsça terc. Hüseyin Karaçanlı, Tahran.
- Kafesoğlu 1970 İbrahim Kafesoğlu, "Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 1, s. 1-38.
- Kafesoğlu 2007 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötügen Neşriyat, İstanbul.
- Gökmen 2018 Gökhan Gökmen, *Mu'izzi'nin Şiir Dünyası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köprülü 1943 Mehmed Fuad Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten*, c. VII, S. 27, s. 379-485.
- Murtazavî 1345/1962 Menûçehr Murtazavî, "Keyfiyyet-i İstifâde ez Menâbi-yi Edebî berâi Mesâil-i Târihi", *Zebân ü Edebiyyât-ı Fârsî*, şomare-yi heftâd û noh, s. 260-272.
- el-Avfî 1902 Nürü'd-Dîn Muhammed b. Muhammed b. Yahyâ el-Avfî, *Lübâbü'l-Elbâb*, nşr. E. G. Browne, c. II, Leyden.
- Ağarı 2006 Murat Ağarı, "İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XLVII, S. 2, s. 195-214.
- Sedghi ve Tarifci 2020 Naser Sedghi-Sinan Tarifci, "Selçuklular ve Büveyhiler Arasındaki Rekabetin Tarih Yazıcılığı Sahasındaki Aktörleri: İbn Hassûl ve Ebû İshâk es-Sâbi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 93, s. 241-266.
- Sedghi 1393/2014 Naser Sedghi, *Târihniğârî der İrân-ı Asr-ı Selcûkî*, Pijûheşkede-yi Târih-i İslâmî, Tahran.

Emîr Muizzî-yi Nîşâbüri'nin Dîvân'ında Büyük Selçuklular Devri Devlet ve Toplum Hayatına İlişkin Bazı Tespitler

Sedghi 1400/2021	Naser Sedghi, <i>Selcûkiyân der Târih-i Îrân</i> , İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tebrîz, Tebrîz.
Nizâmî-yi Arûzî 1329/1950	Nizâmî-yi Arûzî-yi Semerkandî, <i>Çehâr Makâle</i> , tsh. Muhammed Kazvînî, be ihtimâm-ı Muhammed Muîn, Tahran.
Nizâmü'l-Mülk 1383/2004	Nizâmü'l-Mülk, <i>Siyerü'l-Mülûk</i> , nşr. Hubert Darke, Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran.
Armutlu 2020	Sadık Armutlu, "Fars Şiirinde "Türk" Kelimesine Yüklenen Anlamlar", <i>Doğu Esintileri</i> , S. 12, s. 51-90.
Zebîhullâh-ı Safâ 1373/1994	Zebîhullâh-ı Safâ, <i>Târih-i Edebiyyât der Îrân</i> , İntişârât-ı Firdevs, Tahran, c. II.

SUMMARY

Abû 'Abd Allâh Muḥammad b. 'Abd al-Malik, known as Amîr Mo'ezzî Nîshâbüri, lived and worked in the court environment for about half a century of the Great Seljûk State. Amîr Mo'ezzî lived through the reigns of Sultân Malik-Shâh, Sultân Barkyârûk, Sultân Muḥammad Tapar and Sultân Sandjar in the Great Seljûk State, and he was present at the Seljûk court as the court poet of the first and last of them. Moreover, he held the position of amîr ash-shuarâ at the court of the aforementioned two great sultâns of the Great Seljûks. Therefore, he spent most of his life in the capitals of the glorious periods of the Great Seljûk State, İsfahân and Marw, in the Seljûk court under the patronage of the aforementioned sultâns. He witnessed the events that took place at the Seljûk court and the actions of Sultân Malik-Shâh and Sultân Sandjar, as well as maliks, wazîrs, amîrs of this period. Amîr Mo'ezzî's *Dîwân* contains numerous qaşîdas about the praises of Seljûk sultâns, maliks, wazîrs, amîrs, etc. In his poems in his *Dîwân*, Amîr Mo'ezzî touched upon various topics and issues related to the political, cultural and social situation, developments and events of his time. In the study of Seljûk history, the originality and diversity of the historical information provided by Amîr Mo'ezzî's *Dîwân* as a literary source, as well as its direct contemporaneity and proximity to state life in terms of the poet's environment, are of great importance. These are qualities that many other types of sources do not possess. It is therefore possible to obtain information on a variety of topics from such a source that many other types of sources do not provide. Thus, the *Dîwân* of Amîr Mo'ezzî, who lived and worked in the palace environment, can to some extent fill the deficiency caused by the absence or loss of historical texts as a product of historiography in the palace of the mentioned period. Since it is a product of court environment and therefore unlikely to find statements against the sultan and the state, one should be cautious when using the information provided by such a source. It is possible to obtain important and valuable historical information about the state and social life of the Great Seljûks period in Amîr Mo'ezzî's *Dîwân*. The following elements of state and social life are depicted in Amîr Mo'ezzî's poems: The origin and characteristics of the Turks and the Seljuks; the extent of the territory of the Great Seljuk State, its borders,

geographical and ethnic situation; the supreme authority of the Seljūk sultāns and the relationship between religion and state; popular customs and practices in Seljūk court life. The content of Amīr Mo‘ezzī’s poetry was shaped in the atmosphere of relations and interaction between Iranian, Arabic and Turkish elites. Amīr Mo‘ezzī, as a representative of Ancient Iranian thought and a prominent figure of Persian literature, was the court poet of a Turkish state. Amīr Mo‘ezzī saw the Seljūks, whose administration was based on justice and piety, as exemplary and model rulers. Amīr Mo‘ezzī has two different perspectives on the cultural and social qualities of the Turks: Bravery and heroism for Turkish men, beauty and charm for Turkish women. Amīr Mo‘ezzī pointed to the Seljūks as the first Muslim administration to emerge from Ṭurān lands and dominate Iran, and he also pointed to the Seljūks as the first Muslim administration to spread Islām by expanding into the Greek lands through Ṭurān and Iran. The position of sovereignty and sultanate was at the center of his poetry. In this regard, he was basically influenced by Ancient Iranian culture, beliefs and ideas. The relationship between religion and state within the sultanate is also touched upon in Amīr Mo‘ezzī’s poetry. Religion and state were interdependent elements. The coexistence and harmony of certain Iranian and Islamic social and cultural customs and practices in the Seljūk court life is another important issue that Amīr Mo‘ezzī speaks about in his poetry. In this study, the findings about the state and social life of the Great Seljūks period in the *Dīwān* of Amīr Mo‘ezzī Nīshābūrī, who was not only the court poet of a Turkish state but also a representative of Iranian thought, are examined.